kají snadno přístupné cenné papíry a jiná zařízení šetření podněcující.

Častým omylem jest názor, že šetření jest spojeno s odříkáním. Může tomu sice tak býti, ale zpravidla není tohoto odříkání, nýbrž jest třeba jen přísné hospodárnosti. Nebylo by také národohospodářsky zdravo, kdyby všichni šetřící, všichni střádalové nerozmnožovali se vzrůstem svých příjmů svoji životní míru rozumným způsobem, kdyby zvětšení neb zjemnění potřeb odkládali do budoucnosti, poněvadž by tím nerostla poptávka a tím zdržovalo se rozvití vrstev odkázaných na práci a její výtěžek.

Také přechodné úspory vznikají tím, že si někdo vloží kapitál, o němž ví, že v průběhu jistého období ho spotřebuje, mají velikou důležitost pro tvoření kapitálu, poněvadž i těchto uložených peněz může býti použito k výrobě. Čím více obyvatelstvo si zvyká tyto dočasné přebytky svěřovati peněžním ústavům, tím více jest zde po ruce kapitálu provozovacího pro rychlé obraty. Na jednom příkladě lze to objasniti: rolníci, strživše peníze za obilí, které nepotřebují hned ke spotřebě ani k nákladům na nové obdělání polí, uloží je v peněžním ústavě, ze kterého si je vypůjčí cukrovar, aby v kampani zaplatil řepu rolníkům a vrátil je ústavu, když prodá cukr; rolníci vyberou si pak svoje vklady, když potřebují na umělá hnojiva, jarní setbu, na živobytí, nákup dobytka atd., ale přechodný vklad vykonal již ve službách výroby svůj úkol.

Oddíl III.:

Organisace výrobní a výdělková.

V hospodářství obchodovém základem organisace výrobní a výdělkové jest p o d n i k. Podnik můžeme posuzovati buď dle toho, k d o podniká, kdo jest podnikatelem, zdali osoba s o u k r o m á a mluvíme pak o p o d n i c í c h s o u k r o m o h o s p o d á ř s k ý c h, jež opět mohou býti podniky jednotlivců, akciových společností, s ručením obmezeným, společenstev nebo zdali podnikatelem jest v e ř e j n á k o r p o r a c e — obec, okres, země, stát — a pak mluvíme o podniku v e ř e j n é m.

Dělítkem může však také býti rozsah podniku pro organisaci závodu, vliv podnikatele, rozsah námezdní práce a kapi-

tálu a proto rozeznáváme velké, střední a malé podniky. Konečně důležitým vodítkem jest způsob hospodaření, zdali se využití všech činitelů děje pronikavě, úsilovně, intensivně, při čemž mluvíme o intensivním, úsilovném provozování, nebo zdali se nevyužívá jednotlivých činitelů v dostatečné míře z důvodů hospodářských, poněvadž by se to nevyplácelo, čili hospodaří se extensivně. Na špatných půdách budou zřízeny pastviny, kde činitele osobního (práce) i kapitálového (hnojení) se téměř vůbec nevyužívá, poněvadž by nedaly tyto náklady při chudé půdě přiměřené výtěžky, ponechává se tedy přírodním silám, aby samy působily, hospodaří se extensivně; na dobré půdě oráním, odvodňováním, hnojením, výběrem semene, tedy vynaložením práce i kapitálu snaží se rolník, aby mohl pěstovati plodiny, které dají veliký výtěžek (pšenici, řepu, chmel, zeleninu) čili věnuje mnoho úsilí na povznesení plodnosti půdy, pracuje intensivně. Při malých mzdách a velké drahotě stroje setrvá podnikatel při ruční výrobě, poněvadž by se mu nevyplatilo vložiti drahými stroji do podniku velký kapitál, pracuje extensivně.

Podniky soukromohospodářské. Při soukromohospodářských podnicích nejlépe můžeme poznati veliký význam podnikání a úkol podnikatele. Již v oddílu I. jsme stručně promluvili o pojmu a práci podnikatele. Podnikání vždy směřuje k výdělku a nalézáme je nejen ve výrobě, nýbrž i v činnostech obstarávajících oběh statků (doprava, obchod), ano také při organisaci výdělkové činnosti službami osobními. Podnik divadelní, zábavní, podnik veřejných posluhů, soukromý ústav vyučovací, živnostenské provozování advokacie, sprostředkovací ústavy, sanatoria, doprava osob.

Všude výkony podnikatelovy směřují k tomu, aby sloučil pracovní síly a kapitál k dosažení svého výdělkového účelu. Pracovní síla i kapitál může býti buď vlastní nebo cizí — najatý dělník, najatá dílna, vypůjčené peníze — od jiného majitele podnikateli půjčený, jeho panství odevzdaný za úplatu — mzda, nájem, úrok. Dělník dodávající podnikateli pracovní sílu, vzdal se tím využitkovati ji samostatně, majitel kapitálu, propůjčující ho jiné osobě, vzdal se využitkovati ho podnikatelsky, oba spokojují se tím, že dostanou smluvenou odměnu, kterou jim podnikatel slibuje v naději, že zisk jeho bude vyšší než co za propůjčení pracovní síly a kapitálu zaplatiti musí.

Aby byla nějaká hospodářská činnost podnikáním, musí směřovati k zisku, není-li tohoto úmyslu, není to podnik. Veřejná, obecní poptavárna po práci nesměřující k zisku, není podnik, avšak soukromá sprostředkovací kancelář služeb jest podnikem.

V této snaze po zisku může sice právní řád stanoviti jistá omezení (na př. ochranné zákonodárství dělnické, zákony o lichvě, o obchodech splátkářských a pod.), ale vždy podstatnou známkou podniku jest, že směřuje k zisku.

Podnikatel však nese také celé hospodářské nebezpečí podniku, má celé podnikatelské risiko, on nese ztrátu, jestliže se podnik nezdaří. On podniká na vlastní pěst, na vlastní vrub. Dělník nemá risika zdaru neb nezdaru podniku, on dostane smluvenou mzdu ať již podnik vydělá nebo prodělá, rovněž majitel kapitálu propůjčeného.

Upozorňujeme výslovně, že nejde zde o risiko vůbec, nýbrž jen o risiko hospodářského zdaru podniku jako celku. Je přirozeno, že ten, kdo propůjčil jinému kapitál, nese risiko pro případ, že ztráty jeho dlužníka ztráví jeho jmění tak, že nedostane se plně na věřitele, avšak stačí-li toto jmění po ztrátách v podniku utrpěných, musí dlužník zaplatiti a nemůže se dovolávati toho, že věřitel má se účastniti nějakým dílem na jeho podnikové ztrátě. Stejně stihají dělníka různá nebezpečí při výrobě (nebezpečí pro zdraví, úraz) nebo nebezpečí propuštění a nenalezení jiné práce. Avšak svoji mzdu dělník dostati musí bez ohledu na výsledky podniku, vykoná-li smluvenou práci.[11])

Podnikatelství v této formě předpokládá soukromé vlastnictví k výrobním prostředkům a v důsledku toho i k výrobkům při výrobě a vůdčí pohnutkou hospodářské činnosti jest zisk podnikatele.

Podnikatel jest v tomto společenském a právním řádu činitelem organisačním, slučujícím kapitál i práci k výdělkovým účelům, plánovitě spojující dělbou práce rozloženou činnost k jednotnému cíli a to na svůj vrub.

---

[11]) Věřitel a dělník, kteří by nebrali jiného platu za svoje propůjčení kapitálu resp. za konanou práci, než jenom podíl na zisku a ztrátě, byli by teprve spolupodnikateli a měli by nárok na část podnikatelského zisku a nesli by část podnikatelské ztráty.

V zemědělství jest forma podnikatele jednotlivce panující, rovněž i v živnostech, obzvláště tam, kde potřebí jest přizpůsobiti se potřebám a vkusu spotřebitelů (krejčí, malíři, lakýrníci, čalouníci, malý a střední obchod, osobní služby a práce).

Čím více však vzrůstá podnik, čím více je potřebí kapitálu a pro menší přehlednost vzrůstá nebezpečí ztrát, tím rozmanitější formy podnikání vznikají.

Tam, kde pracuje se na zakázku za ceny předem smluvené, není nutkavé příčiny hledati jinou formu než podnikání jednotlivcovo, neboť není potřebí obávati se velkých ztrát a také kapitálová potřeba není tak veliká. Začne-li se pracovati pro trh, pro kupce neznámé v době výroby nebo (u obchodníka) nákupu zboží, vzrůstá risiko a podnikatel jednotlivec je ochoten dělíti se s jinými o zisk, převezmou-li na sebe také podíl na risiku (ztrátě) místo věřitele, který by mu kapitál zapůjčil, jest ochoten přijmouti spolupodnikatele, vzniká společnost v různých formách: společnost v e ř e j n á s plnými právy a stejnými povinnostmi společníků, společnost tichá a komanditní, kde veřejný společník má ručení celým jměním, tichý neb komanditista do výše kapitálového vkladu, zúčastňujíce se na zisku a ztrátě dle vkladů.

Tyto podniky jsou vlastně organisační svojí formou přece podniky jednotlivců, kde osobní činnost a podnět (iniciativa), stupňované naději na přímý zisk a obavou před přímou, vlastní ztrátou, jsou hlavními hybnými silami podnikání.

Rozvoj podniků, potřeba velkého kapitálu a zvětšené risiko při složitosti tvoření cen vedlo k novým formám podnikovým, které můžeme rozděliti na společenské podniky k a p i t á l o v é a společenské podniky p o m o c n é.

Ke k a p i t á l o v ý m náleží právovárečná měšťanstva, těžařstva, akciové společnosti a společnosti s ručením omezeným; k p o m o c n ý m společenstva svépomocná, spořitelny a záložní spolky.

P r á v o v á r e č n á m ě š ť a n s t v a dějinně vznikla jako sloučení privilegií k vaření piva v jednotlivých domech majících právo várečné do společnosti, jež postavila a provozovala velkovýrobu piva, nikoli již za přímého vedení zúčastněných majitelů domů (jimž právo várečné jest připsáno a s domem přechází), nýbrž od nich zvoleného počtu řídících členů a úředníků.

Těžařstva zavedena byla v hornictví jako společnosti, v nichž byli zúčastnění členové podíly čili kuksy na společném podniku, volně prodejnými, takže také zde nekladla se váha na osobu. Řízení přímo náleželo tak několika zvoleným těžařům. U těžařstev je povinnost příplatků k účelům společnosti, k rozšíření kapitálovému.

Nejdokonaleji bylo vybudováno kapitálové sdružení v akciové společnosti.

Určitý celkový obnos akciového kapitálu rozdělí se na stejně velké a malé díly, akcie; ten, kdo jeden nebo více těchto dílů upíše, jest povinen je zaplatiti, jest akcionář, který na zaplacené obnosy dostane ve formě cenného papíru potvrzení čili akcii. Obnos celkový, který měl býti upsán, slove jmenovitý (nominální), akciový kapitál, obnos, na nějž akcie zní jmenovitá (nominální) hodnota akcie. Může býti buď plně splacen celý kapitál a celá akcie, nebo jen částečně, ovšem se závazkem akcionáře, že po usnesení valné hromady další část akcie splatí. To jest praktické tehdy, jestliže na př. stavba nějaká (železnice) řadu let trvá a kapitálu není hned a najednou potřebí. Vydání akcií slouje emisí. Akcie mohou zníti na určité jméno akcionáře, které je také zaneseno v knize akcionářů, ale převod může býti často dle stanov prováděn jen rubopisem, takže nabude ten, kdo má takovou akcii na rubu podpisem akcionáře v akcijní knize zaneseného opatřenou, vlastnictví akcie, práva na dividendu atd. (plných práv, na př. účastenství na valných hromadách, nabude takový nový nabyvatel akcií za tyto akcie, když je nechá v akcijní knize na se převésti). Akcie mohou však zníti také pouze majiteli (au porteur), to jest kdo jest v držení akcie, kdo ji předloží, přinese tento cenný papír, pokládá se za majitele, nezkoumá se, jak k akcii přišel. Koupí-li někdo takovou akcii, nabývá všech práv prostým odevzdáním jejím. To ovšem mělo za následek veliké ulehčení obchodu s akciemi a ukazuje zároveň, jak při této formě podnikatelské osoby akcionářů jsou lhostejny, neboť v podniku takovém se ani neví, kdo je jeho akcionářem. Jest tedy akciová společnost podnikatelská forma neosobní. Akcionář ručí za ztráty akciové společnosti obnosem, na nějž akcie zní, ne jinak svým jměním a není povinen k nijakým příplatkům (jako na př.

těžařstvo) nebo ke zvýšení počtu akcií, takže také ručení za ztráty, risiko, je přesně vymezené.

Již při založení jejím obrací se zakladatelé na široké obecenstvo, aby subskribovalo akcie. A potřebuje-li společnost rozmnožiti akciový kapitál — což děje se tehdy, když se jedná o kapitál zakládací, který není radno krýti půjčkou — učiní tak vydáním čili emissí nových akcií, s nimiž obrátí se na obecenstvo. Dává se sice při novém vydání přednost starým akcionářům, ale to spíše z důvodů finančních. Vydávají se totiž akcie nového vydání s přirážkou na jmenovitou hodnotu, na niž znějí a tu tato přirážka stanoví se pro majitele akcií n í ž e, než pro nové akcionáře. Vycházelo se totiž z toho, že prvotní akcionáři nesli prvé nebezpečí nezdaru nového podniku, tvořili z čistého zisku reservní fondy — nerozdělujíce si ho plně — a že mají proto nárok nabýti nových akcií laciněji než nový člověk, který upsáním akcie stává se spolumajitelem reservních fondů a z a v e d e n é h o obchodu. Proto na př. pro nové upisovatele vydá se akcie znějící na 200 K jmenovité hodnoty (nominale) za 240 K, pro staré akcionáře za 220 K.

U nás utvoření akciové společnosti vázáno jest na udělení koncese od ministerstva. Stanovy její musí býti předem schváleny, musí býti proveden důkaz o rentabilitě, jmenováni zakladatelé, při přeměně nějakého podniku soukromého v akciový musí býti proveden odhad a důkaz, že není přeplacen. Podmínky po vídeňském krachu z r. 1873 jsou velmi zostřeny.[12])

[12]) Rakousko drželo se koncesování po ohromném vídeňském krachu z r. 1873, kdy zakladatelství („gründerství") akciových společností, provozované za zamhouřených očí vlády za účastenství řady poslanců německé vládní levice, která pro chabrusové volby potřebovala velkokapitalisty, vedlo k velikému úpadku celé řady papírových akciových společností, v jichž čele stáli lidé s hraběcími tituly, ke ztrátě velikých kapitálů, sebraných za ohromné reklamy podplaceného vídeňského tisku u malých spořitelů. Roku 1865 obnášel akciový kapitál akciových společností (bez železných drah) 680 mil. zlatých, r. 1873 však 1527.4 mil. zlatých! Zakladatelské švindlérství vídeňských burzianů provalilo se — za světové výstavy vídeňské! — v květnu 1873. Ztráty, které vznikly, vyniknou nejlépe z toho, že ještě r. 1881, tedy za 8 let po krachu, byl akciový kapitál akciových společností jen 630.1 mil. zlatých, čili ještě o 50 mil. méně než r. 1865! Až do roku 1894, tedy po době 21 let, nelze pozorovati přírůstek, a ještě v r. 1908 obnášel akciový kapitál 2823 mil. korun, tedy ne sumu, kam vytáhl „hospodářský roz-

Po této pohromě, která se rovnala prohrané hospodářské válce, držela se vláda koncesního systému při akciových společnostech, vydala přísný regulativ a ještě přísněji zkoumala podmínky. Bohužel ne vždycky jen hospodářsky, nýbrž začasté také z politických hledisk, což obzvláště české národní hospodářství v politických persekucích často pociťovalo. V jiných státech šel rozvoj akciových společností daleko rychleji a solidněji i při svobodě jejich zakládání. Také rozsah jejich (akciový kapitál) je daleko větší než v Rakousku. Příčina spočívá jednak v tom, že byla v cizině snadnější přeměna velkých soukromých podniků na akciové společnosti, takže akcionovány závody, které právě podnikavostí jednotlivce, jeho péčí, nebo péčí dvou, tří generací vyrostly na zavedené, dobrou klientelou a technikou opatřené závody, jednak tím, že v cizině pro menší podniky byly vhodnější formy podnikatelské (sdružením, kooperací kapitálovou) než v Rakousku.

V Rakousku teprve r. 1896 zavedena byla druhá forma kapitálového sdružení, společnosti s ručením obmezeným, při nichž žádný ze společníků neručí celým svým jměním, ani dalším obnosem nějakým, nýbrž pouze vkladem společenským.

Do té doby pomáhal si obchod i průmysl různým způsobem. Společnost komanditní byla neoblíbena, poněvadž bylo potřebí někoho, kdo by jako plný společník, komplementář celým jměním ručil za závazky společnosti. Před r. 1874 — kdy vydán zákon o výrobních a úvěrních společenstvech — vidíme, že akciových společností používáno jako výrobních družstev na př. v cukrovarství. Zaváděny totiž akcie rolnických cukrovarů, u nichž měl akcionář povinnost dodávati cukrovku v určitém množství na každou akcii. Ačkoli takovéto závazky jsou v odporu s podstatou akciové společnosti, trpěla je praxe!

---

květ" vídeňských bursovních švindlířů, podporovaných korupcí žurnalistickou a politickou, akciový kapitál r. 1873. Teprve roku 1910 bylo bez železnic 700 akciových společností s kapitálem 3254 mil. korun. Krach vídeňský stál ve spojitosti s vyplacením válečné náhrady 5 miliard franků od Francie Německu, poněvadž náhlý příliv ohromných sum do Německa, s nimiž si vláda nevěděla dobře rady, vedl k ohromné spekulaci, na níž se Vídeň zúčastnila způsobem nesolidním v domnění, že také ona vyhrála vojnu.

Po r. 1874 opětně nová forma, totiž společenstva, byla různým způsobem proti svému poslání užívána.

Společenské podniky pomocné. Společenstva jsou sice také sdružení kapitálu, ale náležejí do druhé skupiny, lišíce se od ostatních sdružení tím, že mají *svépomocný ráz*, t. j. že mají napomáhati členům v jejich živnosti buď jako společenstva nákupní (koupě surovin ve velkém pro určitou výrobní skupinu), nebo prodejní (zřízením skladišť pro společný prodej určité skupiny výrobní), nebo konsumní; spotřební (nakoupení životních potřeb ve velkém a přenechání jich členům), nebo výrobní (provádění výroby na společný účet členů), nebo úvěrní (podporování členů úvěrem). Nesměřují tedy bez obmezení k zisku podnikatelskému pro společenstvo, nýbrž jsou účelem svým obmezovány v snaze po zisku podporou svých členů v jejich živnosti (aby mu dodali nákupem ve velkém laciné suroviny, laciný úvěr atd.). Každý člen ručí při nich svým vkladem (podílem) v době trvání společenstva — tím podobají se společnostem s ručením obmezeným — avšak v případě rozejití se (likvidace) a konkursu ručí členové buď obmezeně, t. j. ještě násobkem podílu (jedno-, dvoj-, troj- neb vícenásobnou částkou podílovou), neb neobmezeně (celým svým jměním). Tímto ručením blíží se obzvláště společenstva s neobmezeným ručením podnikům jednotlivců, ovšem s tím rozdílem, že tito celým svým jměním ručí *přímo a stále* v době trvání podniku, kdežto členové společenstva ručí jen v případě likvidace a konkursu a nepřímo, totiž když je prokázáno, že jmění společenstva ke krytí závazků společenských nestačí.

Účel společenstev byl, jak jsme již řekli, svépomocný. Ona měla napomáhati kapitálově slabým vrstvám (dělníkům, řemeslníkům, rolníkům) v konkurenčním boji s kapitálově silnými. Proto měla jen obchodovati se *členy*, proto byla zamýšlena odborově, měla býti obmezeného rozsahu, aby kontrola byla snadná, a slučovati se eventuelně ve větší celky, neměla míti za účel jen zisk, nýbrž vzájemnou pomoc. Obzvláště Raiffeisenské záložny s ručením *neobmezeným* byly tak myšleny.

Poněvadž však nebylo příhodné formy pro sdružování kapitálu, vidíme společenstva v brzku jako veliké výdělkové podniky, které nepřijímají nových členů, obchodují s nečleny. A obzvláště zase v zemích českých, a to v českých krajinách, to vidíme, poněvadž akciové koncese bylo těžko dosáhnouti, při

spolcích byla obava před rozpuštěním, a tak užívalo se zákona o společenstvech ke všem možným podnikům.[18])

Často forma společenstva nebyla dost případná, obzvláště tam, kde kapitál provozovací a základní má býti pevný, nesnadno zmenšitelný jako u úvěrních podniků. Při společenstvu však lze podíly poměrně snadno vypovědětí a tím vlastní jmění společenstevní zmenšiti, jistotu vkladů ohroziti. (To ovšem při podnicích akciových není, poněvadž akcii mohu sice prodati jinému, nemohu však ji akciové společnosti vypovědětí a od ní vyplacení žádati.) Poněvadž velká společenstva měla poměrně malý kapitál vlastní, hleděla rozmnožiti provozovací kapitál vklady. Aby jim neubývalo vlastního kapitálu, hleděla vyplácati z podílů úrok, ať ho vydělala čili nic, a tak snaha po zisku se zahnízdila ve společenstvech úvěrních. Několik špatných let může způsobiti ztráty, které jsou zatajovány a celé obchodování končí špatně.

Společenstva byla pokládána na počátku století 19. za formu přeměny výroby jednotlivcem řízené, nebo aspoň k povznesení mnohých vrstev výrobních. V Anglii byl to Robert Owen a křesťanský socialismus, který od r. 1825 pracoval úsilovně na rozšíření společenstev. Pro nynější velký rozvoj společenstev v Anglii je rozhodné založení konsumního spolku 28 tkalců v Rochdalu (říká se jim „pionýři z Rochdalu") s kapitálem 28 liber (libra = 24 K). Drželi se celkem Owenových zásad, ale přidali nejdůležitější a rozhodně novou: že čistý zisk nerozděluje se dle podílů, nýbrž dle sumy nákupu členů. Tento spolek měl r. 1909 členů 16787, s členskými podíly 7 mil. marek, s obratem 8 mil. M., čistým ziskem 1.4 mil. marek. Skoro všecka společenstva anglická a skotská (výrobní i spotřební) jsou sloučena ve svaz (Cooperative Union) v Manchestru, který r. 1909 zahrnoval v sobě 1558 společenstev s 2,585.293 členů, podíly obnášely 695 mil. marek, obrat 2.222 mil. marek, čistý zisk 255 mil. marek. Celkem bylo 3014 společenstev. Kapitál je p e v n ě z ú r o č e n, zisk roz-

[18]) Nejrozsáhlejší podnik časopisecký v Praze je společenstvo, Národní divadlo bylo pronajímáno společenstvy, veliké, ve skutečnosti bankovně řízené peněžní ústavy v Čechách a na Moravě, s milionovými obraty, jsou společenstvy, obchodujícími hlavně s nečleny. V Německu pomáhal si hospodářský život před tím, než byly zavedeny společnosti s ručením obmezeným, zakládáním malých akciových společností, poněvadž bylo svobodné zakládání, bez koncese. Podobně v Uhrách.

děluje se členům dle výše nákupu. Společenstva jsou povinna dodávati i odebírati dobré a cenné zboží tj. zboží, které zabezpečuje dělníkovi dobrou mzdu; organisací konsumu má býti urovnána cesta společenstevní výrobě tak, že by společenstva pro svoji potřebu sama vyráběla neb výrobním odbyt zabezpečila. Přes svoje velké rozšíření nemohou míti takový význam, aby odstranila výrobu jednotlivců, poněvadž je těžká konkurence s obchodem, na některé obory výroby se nehodí, u zemědělství pak neproveditelná a rovněž ne při vývozu. A proto i velký znalec společenstevního života anglického Sidney Webb je toho názoru, že společenstva ta zůstanou obmezena na opatření nutných věcí pro osobní spotřebu, jejichž výroba není monopolistická, jichž spotřeba není přímo nutná a po nichž jest velká stálá poptávka. V Anglii právně upravena společenstva zákonem z 11. srpna 1876, revidovaným 12. září 1893. Každý ručí jen podílem, který upsal. Zapsaná společenstva mají práva korporací.

Anglická konsumní společenstva měla velký vliv obzvl. v Belgii, kde sociální demokraté zřídili veliké organisace konsumní v Brusselu a Gentu; katolická strana konkuruje s nimi velmi účinně.

Ve Francii socialismus v polovici 19. století zřídil mnoho společenstev, která byla jako nebezpečná rozpuštěna r. 1851 a teprve od r. 1864 znova se zvedají. Upraveny zákonem z 27. července 1867, zemědělská zákonem z 21./3. 1884 a 5./11. 1894. Konsumních spolků bylo r. 1909 2.458 se 744.911 členy a obratem 197.6 mil. fr. Výrobních společenstev r. 1909 bylo 402 s 18.702 členy a obratem 53 mil. fr.

V Německu hlavně Ferd. Lasalle agitoval pro zřizování společenstev s malým úspěchem mezi dělnictvem. Za to ve středních vrstvách Herrmann Schultze Delitzsche a V. A. Huber učinili společenstva populární. Hlavně šlo o samostatnost hospodářskou malých živnostníků a proto zakládána úvěrní, nákupní a prodejní společenstva. Účelem: demokratická samospráva, účastenství všech tříd, solidární ručení všech členů, vlastní kapitál a tím neodvislost od úvěru užšího. Upraveny zákonem z 27. března 1867. Mnohé přeměněny v akciové společnosti při krisi r. 1873, poněvadž neobmezené ručení odrazovalo. Dle zákona z 1. května 1889 trojí ručení: neobmezené, obmezené a neobmezená náhradní povinnost dozorčích rad. Obzvláště

úvěrní společenstva velmi se rozšířila. Zvláštním druhem byly záložny dle systému F. W. Raiffeisena zřízené r. 1864 v Porýní. Základ tvoří obec, kde snadná znalost poměrů usnadňuje úvěr. Jsou určeny pro zeměděl.ce. Člen má jen jeden podíl. Ručení jest neobmezené, celým jměním pro případ rozejití se neb úpadku. Správa jest zdarma, jen účetní dostává malou odměnu. Podíly úročí se nejvýše jako půjčky dlužníkům. Úvěr dle poměrů dlužníka, často dlouhodobý, jak zemědělství vyžaduje. Později zřízeny svazy raifeisenek za účelem vyrovnávání přebytků vkladových mezi různými raiffeisenkami. K nim přičleněna také jiná společenstva rolnická (nákupní, prodejní, mlékařská, vinařská atd.). Říšský svaz zemědělských společenstev 15./5. 1909 soustřeďoval 18335 společenstev, z těch 12188 úvěrních (celkem úvěrních bylo 16500, takže veliká převaha rolnických jest zřejma). Roku 1907 bylo 26 ústředních nákupních družstev rolnických, která koupila zboží za 125 mil. marek (r. 1890 za 2.1 mil.), z čehož za 44 mil. osiva, semen, krmiva, za 44 mil. umělých hnojiv. — Konsumních spolků bylo koncem r. 1909 2.110 s 1½ mil. členů. Ústředna konsumních spolků v Hamburku (1077 spolků) měla r. 1909 obrat 61 mil. marek. Prodejní cena vyrobeného zboží 53 mil., v čemž za 45 mil. zboží vlastní produkce spolků konsumních. — Velmi vzrostla za podpory obcí a státu stavební družstva. R. 1850 bylo jich 50, r. 1907 již 767 se 139.588 členy.

Společenstva v Rakousku. Pod vlivem Schultze Delitzsche byla zřízena první pomocná pokladna r. 1851 v Celovci. Zákonně upravena společenstva teprve zákonem z 9. dubna 1873. Dne 1. ledna 1910 bylo 15.161, dne 1. ledna 1912 již 17.841 společenstev (z těch přes 40% v Čechách, na Moravě a v D. Rakousích), z nich 10.098 založen (r. 1912 již 11.950) 1.260 (1.423 roku 1912) konsumních, 2609 (3205 roku 1912) zemědělských, 910 (1083 r. 1912) živnostenských, 250 (482 r. 1912) stavebních družstev. Vidíme obzvláště vzrůst stavebních družstev následkem napodobení agitace v německé říši; ovšem tato agitace naráží na překážku nemírného a přirážkami měnlivého zatížení daňového (činžovní daně a činžovní groš). Raifeisenky byly r. 1886 pouze 2, 1890 již 182, 1895...1028, 1900...2906, 1904...4607, r. 1910 však bylo jich 7114 se 784.389 členy, 1912 pak 8311. Raifeisenky mají také svazy.

Založen (úvěrních společenstev) dle systému Schultze Delitzschova s ručením obmezeným přibývá: bylo jich r. 1880 pouze 462 s 23 mil. K členských podílů, 4.5 mil. res. fondů, 120

mil. vkladů, r. 1912 bylo jich 3.193 se 196 mil. podílů, 83.6 mil. res. fondů, 1244 mil. vkladů. Počet členů byl r. 1880 jen 153.503, r. 1912 pak 1,321.788. Roku 1903 poskytly záložny 55.02% půjček na směnky a dluhopisy, 35% na hypotéky; záložen s neobmezeným ručením nepatrně přibývá, bylo jich r. 1880 ... 482 (tedy o 20 více než záložen s obmezeným ručením) r. 1912 však 619 čili přibylo jen 137 záložen a je jich nyní o 2.474 méně než záložen s ručením obmezeným, z čehož dá se posouditi obliba prvého druhu záložen a obavy před neobmezeným ručením u většího podniku společenského.

Spořitelny a spolky jsou rovněž pomocnými podniky. Spořitelny byly původně spolkové a účelem jejich byla podpora spoření, čistý zisk určen pro účely humánní. Mimo to spořitelny půjčujíce peníze u nich uložené měly podporovati hospodářské střední vrstvy a poskytováním lacinějšího úvěru knihovního (hypotečního) uvolňovati kapitál provozovací. Spořitelny byly upraveny regulativem z r. 1844, přešly však z velké míry do správy obcí neb od nich byly založeny, takže se staly podniky veřejnými. Spolkových spořitelen bylo v Rakousku r. 1911 ... 71 (10.5%), obecních 559 (82.8%), okresních 45 (6.7%), z čehož je zřejmo, jakou převahu má zde veřejné podnikání. K tomu připočísti však sluší spořitelnu poštovní, takže spořitelnictví jest převahou v rukách veřejných korporací.

Spolky výrobní, obchodní, úvěrní nemají nyní takového významu, poněvadž vytlačeny byly formami výhodnějšími.

Podnik veřejný. Oproti podniku soukromohospodářskému nalézáme při těchto podnicích vždy ten rozdíl, že jsou provozovány od veřejné korporace: obce, okresu, země, státu. Pokud se týče hospodaření a jeho zásad, bude a má zde býti hospodařeno rovněž, aby docílil se zisk a bude hospodářsky postupováno pravidelně stejně jako v jiném soukromohospodářském podniku. Obec musí vésti lesní hospodářství svoje, pilu, obchod s dřívím, obecní pivovar, cihelnu, obecní hostinec, banku dle stejných zásad, stejně se ziskem, se stejnými pravidly soutěže jako její soukromohospodářští soutěžníci. A bylo by zajisté nesprávno, aby tyto zásady ustoupily do pozadí a obec prodávala pod tržní cenu dříví, poskytovala zvláštní výhody domácím hostinským a pod. V takovýchto případech jest jen podnikatelem místo soukromníka obec, okres neb jiná korporace veřejná, stejně jako může býti místo jednotlivce podnikatelem akciová společnost. Rozdíl

spočívá jen v tom, že zisk jde do příjmu obce, nerozděluje se na občany, nýbrž používá se ho pro účely obecní, zmenšují se jím břemena poplatníků a ztráta zařadí se do výdajů obecních a rozvrhne ve veřejných dávkách na poplatníky.

Jinak se ovšem mají věci, kde obecní podnik nemůže neb nesmí míti soutěže, konkurence. Plynárna soukromá nemůže vzniknouti, nedovolí-li jí obec, aby dala svoje roury do uličních pozemků, totéž platí o vodovodu, rozvádění elektrického proudu, městské dráze elektrické a pod., zde obec provozuje podnik bez soutěže, soutěž vzniknouti nemůže. Obec má pak obdobné postavení, jako na př. železnice, které konkurence nějaká vedením rovnoběžné trati vzniknouti nemůže a nemá tedy pro určitá místa na trati soutěže.

Může se však státi, že je přímo zákonem zřízení jiného podniku soutěžícího zakázáno, že stát sobě, nebo jiné veřejné korporaci vyhradí výlučné právo výroby nebo prodeje jistých výrobků.[14]) Tím vzniká jedinečné právo výrobní neb prodejní čili m o n o p o l, z řeckého monos = jediný, polejn = prodávati, monopol značil by tedy doslova výhradní prodej, avšak užívá se slova toho pravidelně o výhradné výrobě i prodeji, kdežto tam, kde někdo jiný vyrábí a jen jedinému jest povinen prodávati, který zboží dále výhradně zcizuje, mluvíme o p r o p o l u, což rovná se z a někoho (pro = za, pro) prodávati).

V prvém případě, kde nemůže soutěž vzniknouti, mluvíme o m o n o p o l u f a k t i c k é m, skutečnými poměry daném, v druhém o m o n o p o l u p r á v n í m. Takovéto veřejné podniky monopolisticky provozované mohou býti jinak řízeny než soukromé, jak co do stanovení cen zboží, tak služeb vůči obecenstvu. Nastupuje prosté s t a n o v e n í cen zboží a služeb, nikoli úmluva o cenách. Také v oboru pracovním celé kategorie úřednické i zřízenecké dostávají ráz veřejných úředníků, u nichž pracovní poměr a služebné stanoví se dle instrukcí a pevných pravidel,

[14]) Dříve stát udílel také soukromým osobám takovéto výsady (privilegia) k výhradnému provozování jisté výroby. Tato privilegia byla zrušena. Jakýmsi zbytkem jejich, obmezujícím konkurenci, jest jen ještě vázání jistých živností z různých důvodů mimohospodářských na zvláštní povolení čili koncesi. Tím však nenabývá majitel koncese nároku, aby jiný oprávnění živnostenské nedostal, jen počet oprávnění je závislý na úřadech, ne na vůli soukromých podnikatelů.

služba stává se pevnou bez výpovědi se strany zaměstnavatele, jsou pensijní předpisy, disciplinární řády a propuštění jen po provedení řízení v řádech stanoveného.

To ovšem vede často k tomu, že z výrobního a prodejního monopolu stává se monopol f i n a n č n í, že stát — na př. při tabákovém monopolu v Rakousku — stanoví prodejní ceny nepoměrně vysoko, zahrnuje v ceně současně daň spotřební, kterou často zvyšuje, poněvadž je provedení zvýšení snadná (bez parlamentu!) a tím monopol stává se vlastně prostředkem k vybírání daní.

S druhé strany však obecenstvo žádá, aby při monopolistické výrobě veřejné obec nebo stát podporovaly hospodářské zájmy poplatnictva, třeba na škodu přímého zisku z podniku. Od státních drah žádá se, aby nízkým dopravným podporovaly rozvoj obchodu a průmyslu, lacino dovážely krmiva pro dobytek a dovozuje se, že co na jedné straně stát ztratí na zisku drah, na druhé získá na zvýšených daních při rozvoji výroby a spotřeby; žádá se stavba tratí, které budou passivní. Od obecních plynáren žádá se, aby poháněcí sílu dodávaly co nejlaciněji a přesunovaly výdělkové snahy jen do prodeje plynu neb elektřiny k osvětlovacím účelům, aby elektrické dráhy vedly daleko do polí a umožňovaly stavební ruch a tím také nijak majiteli nezasloužený vzrůst ceny pozemků na obvodu města.

Není pochyby, že po všech těchto stránkách mohou veřejné podniky monopolistického rázu působiti a často působí. Mohou také tam, kde je soutěž soukromá často působiti na to, aby nebylo zneužíváno silného hospodářského postavení soukromého podnikatele (na př. státní dráha konkuruje se soukromou).

Bude však vždycky třeba velmi pečlivě rozvažovati, zdali skutečně jistým opatřením učiněným proti hospodářským zásadám, slouží se zájmům veřejného blaha, nepoužívají-li jich vlastně jednotlivci, aby zvýšili svoje zisky na úkor veřejného podniku, zdali má na př. obec vedoucí elektrickou dráhu na periferii a prodělávající peníze tolik moci, aby zamezila takové stoupání cen pozemků stavebních, že by vznikaly zase jen domy s drahými byty a dokonce snad v obci docela jiné.

Úplně pochybeno jest vyžadovati od veřejných podniků, aby se neřídily hospodářskými zásadami, aby nehleděly náklady co nejvíce snížiti (nepřijímajíce nadbytečně pracovních sil, nehledíce co nejlevněji nakupovati atd.), nedbaly zisku, nevedly

podnik obchodnicky. Veřejný podnik není ani zaopatřovací ústav příslušníků obecních — chudobinec, chorobinec je takovým ústavem, ale právě proto není podnikem — ani není zřízen proto, aby za špatné zboží platil vysoké ceny z jakýchkoli důvodů a „podporoval" tak nesolidní průmysl a obchod, ani není zřízen proto, aby jeho ztráty kryty byly daněmi a dávkami ode všeho obvatelstva a to i toho, které nemá z podniku nijakého přímého prospěchu a které by jinak, kdyby podnik (železnou dráhu, plynárnu, elektrárnu atd.) provozoval soukromník, nemusilo nic připláceti.

Ráz podniku ztrácejí taková zařízení, u nichž splňuje stát svoje povinnosti z jeho vlastních úkolů plynoucí (školství, zásobování pitnou vodou, veřejné lázně, kanalisace, nemocnice, blázinec). To jsou ústavy veřejné, nikoli podniky, u nich jest veřejný zájem tak silný, že nelze je dáti do rukou soukromému podnikání.

Leckdy slibují si mnozí od veřejných podniků oslabení soukromohospodářské soustavy a očekávají, že tímto způsobem stát a obec postarají se nezištně a pokud méně zámožných se týče na útraty bohatých nebo všech, že z veřejného podniku stane se povlovně veřejný ústav. Není pochyby, že by takovéto ukojování potřeb v rozsáhlé míře a nejen danou potřebou všeobecného užívání kýmkoli (silnice, cesty, školství, veřejné zdravotnictví), nýbrž dodávání věcí určitým třídám a stavům na státní neb obecní útraty (plynu, elektrického proudu k pohonu) musilo míti za následek oslabení soukromohospodářské podnikavosti v dotčených oborech.

Zdá se však, že ze zápasu dvou směrů ve veřejných podnicích, totiž směru finančního a obecně hospodářského, vyjde vítězně spíše prvý než druhý. Prvý bude hleděti, aby veřejná korporace podnik řídící měla co největší a bezpečný příjem, aby nebylo potřebí přikročovati k neoblíbenému a obtížnému zvyšování daní, dávek a přirážek, k němuž by stát nebo obec dojíti musily, kdyby hověly obecně-hospodářským, sociálně-politickým snahám přeměny podniku na ústav.

Vzrůstající náklady veřejné správy, které právě po válce nabudou neobvyklé výše, povedou spíše k tomu, že finanční moment bude vítězný, že železnice, pošty, telefon, telegraf,

elektrárny, plynárny, tabák a snad nové monopoly stanou se pramenem pro zvýšení příjmů státních a obecních.

Pokud jde o *řízení* veřejných podniků, není pochyby, že jest ještě obtížnější než u podniků akciových, u nichž také musí býti ponecháno k rozhodování úřednictvu, ale přece je u soukromých podniků možna rychlejší odpomoc správních orgánů, než je tomu při státu a obci. Mimo to přistupuje u veřejných podniků ještě jedna závažná věc, že při velkých podnicích odstupňovaná a často místně oddělená pravomoc jednotlivých orgánů, dává bezprostředně zúčastněným malou pravomoc, malou zodpovědnost, že definitivní doživotní postavení svádí k šablonovitosti, snadnost úhrady hospodářských škod a zakrytí jich v jiném, všeobecném rozpočtu, nesnadnost *hospodářské* kontroly — nahražení její jen ciferní — zmenšuje u mnohých orgánů smysl pro hospodářské zásady a to tím spíše, že *nedostatek hospodárnosti* neobjeví se bezprostředně v bilanci. Tak vzniká s jedné strany ležernost hospodářská, s druhé těžkopádnost a nesnadné přizpůsobování se potřebám, malá kupecká pružnost a úřednická byrokratická pohodlnost.

To neplyne snad *jen* z povahy lidí, nýbrž z pracovního pořádku, řízeného instrukcemi těžko měnitelnými (vzpomeňme jen, že prací podle předpisu zastaviti lze dopravu na drahách při tak zv. pasivní resistenci), těžkopádností v oprávněních a pravomoci v odstupňovaném úřednictvu a tím nedostatečnosti jednotné, vedoucí vůle. Již proto je nutno, aby — vzhledem k tomu, že úřednictvo nemá *osobního* interesu hospodářského — nastoupily jiné hybné síly: vědomí povinnosti, počestnost, ctižádostivost, vyznamenání, které by byly vzpruhou hospodárnosti.

Nehospodárné rozmnožování sil úřednických a nehospodárná správa není však *jen* vinou úředního aparátu. Nesmíme zapomínati, že nejvyšší vedení podniků leží v rukou těch, kdož mají politickou moc a u nichž často rozhodují více než hospodářské *politické* motivy (ohledy k voličům, odměny politicky oddaným jim neb jejich straně, národu a pod.).

Je zřejmo, že na politické organisaci státu a obcí, na vyspělosti úřednictva, na možnosti kontroly veřejnosti bude záležeti zdar podniků veřejných.

Zbývá ještě otázka, které podniky se hodí pro veřejné podnikání. V prvé řadě budou to ty, které samy svojí povahou dávají soukromým podnikatelům do ruky monopolistické provozování, t. j. provozování bez soutěže, ačkoli jest zde veliký zájem všeho obyvatelstva, na př. železnice, pouliční dráhy, osvětlování města, obstarávání vody.

Druhý druh podniků jsou ty, u nichž soukromá podnikavost nemá přiměřeného výdělkového podnětu, ačkoli jde o důležité potřeby, na př. veřejná skladiště, přístavy, splavnění veřejných řek, nucené pojišťování, spořitelny.

Třetí druh podniků jsou ony, u nichž jednoduchost organisace a stejnost zájmů a potřeb obyvatelstva nějakého obvodu, zdravotní a jiné ohledy jednotné uspořádání doporučují (elektrické, plynárenské podniky, jatky atd.).

Malé, střední a velké podniky. Nikoli pouhý rozsah podniku, nýbrž jeho uspořádání, využití jednotlivých činitelů výrobních a výdělkových tvoří zde dělítko.

Vidíme u podniků výrobních, že provozují se v malém rozsahu výrobním postupem jednoduchým (ručně), pro místní spotřebu neb na zakázku, že výroba provede se až do konce čili není dělby práce mezi podniky, ale také ne v podniku, výrobce pracuje sám neb spolupracuje s nečetnými dělníky a učedníky. Tak vypadala výroba řemeslná na př. před zavedením strojů a před vznikem velkého podnikání. Výnos práce vlastní a event. zjednané tvořil výdělek podnikatele, kapitál vložený byl malý, podnikatel nepotřeboval velkého rozhledu po trhu surovin i zboží, poněvadž odbyt jeho byl malý.

Tento druh podniků zachoval se i v rozvoji obchodového hospodářství, přistoupila sice výroba strojová, ale hlavně strojů pomocných (šicí stroj u krejčího nebo ševce, stroj obráběcí u truhláře), kupovány a spracovávány polotovary místo surovin (součástky ke kování oken, hrubě pracované zámky a kliky u zámečníka, hraněné dříví stavební u tesaře, podkovy u podkováře, loukotě u koláře a pod.), které on jen dále spracovává na hotový výrobek.

Takový podnik, v němž vlastní práce, důchod z ní a z práce zjednané převládá, kapitál jest malý, odbyt jednoduchý, hlavně místní, jmenujeme m a l o p o d n i k e m.

V našem obchodovém hospodářství se mnohdy věci však mění: přibývá v podniku strojů, pracovních sil zjednaných, vy-

užívají se technické vymoženosti, pracuje se sice také pro místní zákaznictvo, ale také pro trh, podnikatel podnik řídí, práci rozděluje a připravuje (přistřihuje na šaty, vykrajuje kůže, dělá návrhy a oferty pro zákazníky pro práci zámečnickou, kterou provádí najatými dělníky a stroji, zřizuje si krám pro svoje výrobky a pod.), rozděluje práci v dílně, nechávaje dělníky zručné pracovati jen část práce, jen polotovar, který jiní zpracovávají dále, zkrátka jeho výdělek není převahou z jeho vlastní práce a práce najatých sil, nýbrž z velké míry také z kapitálu do podniku vloženého. Malopodnik vyrůstá na *střední podnik*, v němž ještě důchod z práce a kapitálu drží si rovnováhu.

Jinak tomu jest při *velkopodniku*. Zde nastává pravý opak malého podniku. Pracuje s velkým kapitálem (drahé strojové zařízení, tovární budovy, zásoby surovin i výrobků) a musí se proto využíti plně technických vymožeností výrobních, aby se stroje vyplatily, pracuje se pro trh, neznámé zákaznictvo a řízení nákupu i odbytu vyžaduje velké péče a obchodního vzdělání, technika výrobní vzhledem k soutěži na trhu musí býti dokonalá, což vede k výrobě omezené jen na určité druhy výrobků, k rozkládání práce na několik závodů a v závodě samém k dělbě práce na zvláštní (speciální) stroje a na dělníky zvláště vyškolené. Tím výrobní a obchodní řízení podniku úplně zaujme podnikatele, jeho vzdělání musí býti mnohem větší než dělníků, neb musí obstarati odborně vzdělané pracovníky pro práce vyššího stupně, dělník nezná již celou výrobu — jako u řemesla — nýbrž jen její zlomek, nemá naděje na samostatnost podnikatelskou pro malopodnik proto, poněvadž nemá úplné řemeslné způsobilosti, pro velkopodnik, poněvadž nemá potřebného kapitálu. Tím vytvořuje velkopodnik značné třídní rozdíly mezi kapitálově silnými, k samostatnému podnikání způsobilými vrstvami a mezi vrstvami odkázanými na práci, jež osamostatniti se nemůže, čili mezi proletariátem. *Kapitál byl nástrojem práce, ve velkopodniku jest práce nástrojem kapitálu.*

Toto odlišení třídní a stavovské — které v malovýrobě nebylo, zde tovaryš, jak již název ukazuje, byl soudruh mistrův, byl budoucí mistr — vedlo přirozeně ve svých důsledcích k organisacím dělnickým a podnikatelským, aby pracovní smlouva byla uzavírána na přiměřenějších podkladech.

Ztráta přímého zájmu dělnictva na prospívání podniku, teprve povlovně musila býti znova nahražována buzením zájmu pro rozvoj a zdar průmyslových odvětví a nabývání pochopení, že výše mzdy a výhodnost podmínek pracovních závisí od prospívání průmyslového odvětví, které proto se organisuje jednotně i mezi dělníky i mezi podnikateli.

Velkopodnik předpokládá svobodnou tržbu ve velkém, tedy také dobré dopravní prostředky a velké trhy a potřeby upravené tak, aby mohly býti vyráběny výrobky ve velikém množství a stejného druhu, čili aby potřeby nebyly příliš rozmanity a jedinečny (specialisovány), nýbrž stejnotvárny (lidový kroj vyšívaný — bavlněné látky kartonové; stejnotvárnost kroje městského).

Jsou-li zde tyto podmínky, je přirozeno, že oba další činitelé, výrobní kapitál a pracovní síly způsobilé, zde musí býti současně v přiměřené hojnosti i jakosti (zánik malých podniků, jež uvolní školené pracovní síly, přistěhovalectví, vzrůst obyvatelstva podporují rozvoj velkopodniků právě tak, jako přechod zámožných majitelů velkostatků, obchodníků k výrobě průmyslové — vliv velkostatkářů na průmysl cukrovarský a lihovarský v Čechách, židovských obchodníků na rozvoj průmyslový — nebo nastěhování se cizího kapitálu do země kapitálově chudé — belgický kapitál na př. v našem průmyslu plynárenském, francouzský v železnictví).

Podnikatel ve velkopodniku musí býti ovšem energický, obchodně zdatný a vzdělaný, který by dovedl ne snad výrobu konati, nýbrž organisovati a říditi ve velkém a vyrobené zboží také odbýti.

Proto je tak těžký přechod z malopodniku na velkopodnik, ze zaměstnání zemědělského na průmyslové, proto ovládají průmyslovou výrobu obzvláště ti, kdož v praktickém životě obchodním nabyli rozhledu, naučili se využitkovati každé spojitosti cen a teprve povlovně vytvoří se generace podnikavých energických průmyslníků v národě.

Velkopodnik jako národohospodářská organisace má za následek, že se práce pro podnikatele stane vydatnější, výrobek následkem dělby práce a strojové výroby *stejnější, jednotnější a lepší*, že se výrobní náklad počítaný na jednotku výroby zmenší, poněvadž velké množství nákladů všeobecných neroste tak rychle, jak vzrůstá výroba (zavedu-li v to-

várně, jejíž pozemek a budova stála mne 100.000 K, k jichž úročení a amortisaci potřebuji 5000 K, zlepšenou výrobu tak, že vyrobím v téže továrně místo 50.000 kusů zboží 100.000 kusů, připadne mi na výrobu jednoho kusu nyní 5 h z nákladu na amortisaci budovy, dříve na jeden kus 10 h; totéž bude s náklady dovozu, účetnictví, řízení závodu), takže čím větší obnos nákladů obnášejí tyto neměnlivé náklady, tím vydatnější jest výroba ve velkém.

Mimo to opatří si velkopodnik nákupem ve velkém, úvěrem krytým velkou hodnotou kapitálu stálého laciněji výrobní prostředky než malopodnik.

Aby však velkopodnik měl n á r o d o h o s p o d á ř s k ý význam, jest potřebí, aby laciněji vyrobené zboží bylo také l a c i n ě j i p r o d á v á n o, aby objevila se zlaciněná výroba v tržní ceně zboží. To bude ovšem také zájmem podnikatele, poněvadž zlaciněním výrobku spotřeba se zvětší, velkopodnikatel zbaví se soutěže drážo vyrábějících, větší spotřeba se ustálí (potřeby jisté se vžijí, stanou se nepostradatelnými) a tím jest jeho podnik chráněn před krisí omezením spotřeby nastalou.

Velkopodnik vyvolává ovšem prudkou krisi v malopodnicích, strojní výroba tovární v řemeslné, ručně provozované. Tato krise je tím těžší, že — jak jsme shora viděli — v malovýrobě jest důchod malého podnikatele po výtce důchodem z práce, ne z kapitálu — jehož je tam málo — a tím ovšem klesá důchod malopodniku, chce-li konkurovati s velkopodnikem, odpadá pro řemeslné dělnictvo naděje na samostatnost, malopodnikatel šetří na mzdě dělníků — jinde nemůže náklady zmenšiti, aby mohl konkurovati — a tak propadá celá řada řemesel a malovýroby zkáze potud, pokud její výrobky nejsou toho druhu, že se nehodí pro velkovýrobu, poněvadž musí býti v přímém styku s místním spotřebitelem, vyrábějí předměty nestejnoměrné, na př. umělecký průmysl, věci vkusu, šaty dle míry a mody, klobouky dámské dle mody a pod.

Poměry dělnické v malovýrobě ztrácejí nejenom svůj starý, rodinný ráz, ale pod vlivem organisace dělnické a podnikatelské také ochranné zákonodárství sociální jest ve velkopodnicích proveditelnější (při snazší kontrole úřední i dělnické, při větším kapitále pro jich zavedení), než v malých dílnách, takže i v pracovních silách má velkopodnik větší výběr než malý pod-

nikatel a to tím spíše že výdělku ve velkopodniku při dělené práci dělníku se dostane mnohem dříve než při učení se v malozávodě, kde musí celou výrobu poznati a řemeslně ovládnouti.

Tato soutěž velkopodniku s malopodnikem vyvolává otázku živnostenskou, jejíž jádrem jest snaha, jak by měly býti posíleny vrstvy malopodnikatelské, aby jim byla usnadněna soutěž s velkovýrobou. Tím zabývá se národohospodářská politika v posledních desítiletích velmi intensivně a celkem úspěšně v oboru práce školené, průmyslu uměleckého a na místní spotřebu odkázaného.

Rozdíly mezi velkopodnikem a malopodnikem, o nichž jsme zde mluvili, nehodí se ani na zemědělství, ani na obchod. V zemědělství nelze prohlásiti velkostatek za dokonalejší výrobní a národohospodářskou jednotku, než je rolnický statek. Naopak vidíme, že výroba na zemědělských statcích malých a středních jest pronikavější (pěstování zelenin, průmyslových plodin, u nichž je třeba více lidské práce a péče), než na velkostatcích, kde shledáváme se s výrobou méně pronikavou (lukaření, lesnictví) a s nevyužitkováním všech výrobních sil půdy. Proto také se ukázalo, že v zemědělství nesměřuje vývoj ke tvoření velkostatků. Zde rozdíl jest jen v tom, že u malopodniku zemědělského jest méně půdy, tedy méně kapitálu výdělečného, než u velkostatku a že jest potřebí u posledněji šího většího provozovacího kapitálu a samostatného řízení bez spolupráce.

U obchodu pak jest velkoobchodem sprostředkování mezi výrobcem a maloobchodníkem, maloobchodem sprostředkování mezi výrobcem, velkoobchodem a spotřebitelem.

Avšak také maloobchod může býti velkopodnikem tím, že zřídí veliký sklad (obchodní dům) pro přímý nákup se strany spotřebitelů, že pro takovýto velkopodnik prodávající přímo spotřebitelům, tedy maloobchodnicky, pracuje celá řada řemeslníků na sklad neb na objednávku u nich učiněnou, z látek vlastních neb dodaných, takže zde vzniká velký podnik bez samostatné výroby a podnikatel stará se jen o odbyt (konfekcionářství). Podobně při t. zv. nakladatelství (faktorství), které dává domácky pracujícím řemeslníkům (na př. tkalcům) rozkazy, obstará jim suroviny (přízi) a stará se o odbyt. Výroba v tomto případě je malopodnikem výrobním, nakladatelství

velkopodnikem obchodním. V obchodě liší se tedy malopodnik a velkopodnik pouze velikostí kapitálu.[15])

[15]) Vytlačování malopodniků velkopodniky nepostupuje tak rychle, jak zvláště socialisty bylo předpokládáno. V Anglii na př. bylo r. 1897 v bavlnářském průmyslu jistě velice příhodném pro vzrůst velkopodniků na 100 závodů: předlácких 1 malozávod, 20.1 středních, 78.9 velkých; tkalcovských 1.8 malých, 22.2 středních, 76 velkých; úpraven (apretur) 17.8 malých, 66.7 středních, 15.5 velkých; ve vlnařském průmyslu na 100 závodů předlácких: 36.5 malých, 48.9 středních, 14.6 velkých; tkalcoven vlny 25.9 malých, 37.6 středních, 36.5 velkých.

Ve Francii bylo r. 1901 ze 3,526.000 osob zaměstnaných v živnostenských podnicích zaměstnáno 32% osob v závodech s 1—10 pracovníky, 28% v závodech s 11—40 dělníky, 40% v závodech přes 100 dělníků. Dle sčítání z roku 1901 byl poměr závodů oproti r. 1896 (číslice v závorce je sčítání z r. 1896) tento: závodů zaměstnávajících 1—20 osob bylo 594.000 (573.000 r. 1896), od 21—100 dělníků 17.570 (15.583 r. 1896), přes 100 dělníků 4268 (3668 r. 1896).

V Německu malopodniků nejvýš s 5 dělníky roku 1882 bylo 1 milion s 2½ mil. zaměstnanými, r. 1907 však 1,355.000 podniků takových s 3,592.000 zaměstnanými; středních podniků s 5—10 pomocníky r. 1882 bylo 43.237 s 346.941 zaměstnanými, r. 1907 však 149.259 s 1,104.599 zaměstnanými; střední podniky s 11—50 pomocníky r. 1882 bylo 43.952 s 891.623 zaměstnanými, r. 1907 však 120.883 s 2,584.575. Velkopodniků s 51—200 pomocníky 1882 bylo 8095 se 742.688 zaměstnanými, r. 1907 však 26.279 s 2,418.150 zaměstnanými; velkopodniků s 201—1000 pomocníků bylo r. 1882 1752 se 657.399 dělníky, r. 1907 však 5337 se 1,791.056 zaměstnanými; podniků, jež měly přes 1000 pomocníků, r. 1882 bylo 127 s 213.160 dělníky, r. 1907 však 506 s 954.645 zaměstnanými.

Ačkoli tedy vzrůst podniků velkých jest velmi značný, přece jen u podniků malých středních jeví se přibytek, jen u podniků, kde pracuje jen sám majitel, jeví se úbytek (r. 1882 bylo jich 1,877.872, r. 1907 jen 1,463.518).

V Rakousku dle sčítání z 3. června 1902 z 629.809 výrobních závodů zaměstnávalo 557.531 závodů 1—5 osob, čili 88.4% závodů byly malozávody, zaměstnávající z 2,869.457 vůbec ve výrobních živnostech činných osob 1,096.930 čili 38.3%, od 6—10 osob 41.850 závodů s 386.985 osobami; od 21—50 osob 7459 závodů s 234.473 osobami; od 51—100 osob 3005 s 210.467 dělníky; od 101—300 zaměst. 2272 s 376.402 zaměst., 301—1000 zaměstnávalo 755 závodů s 373.405 osobami, přes 1000 osob zaměstnávalo 113 závodů se 171.070 osobami. V obchodních a dopravních živnostech bylo ze 370.302 závodů 381.352 s 1—5 dělníky čili 94.9% s 557.699 ze 716.299 činných osob (čili 77.8% osob bylo v malopodniku činno. — Ve Spoj. st. severoam. bylo z 640.000 živnost. podniků 215.814 řemeslných s výrobou pod 2000 marek ročně 127.419

Snahy po udržení malopodniků nejsou utopií, a to ze dvou důvodů: jednak potřeby lidské se rozvojem kultury zjemňují, stále nová odvětví vznikají (instalování plynovodů, elektrického světla, opravování strojů zemědělských a jiných, živnost mechaniků a pod.), kde styk se spotřebitelem je nutný, jednak také jakost spotřeby se zjemňuje a lidé nespokojují se věcmi tuctové tovární výroby; mimo to soustřeďování výroby v továrnách vyvolává nutnost maloobchodů pro styk se spotřebitelem. Ovšem i v živnostenské otázce je třeba modernisovati provozování živností a zvýšiti odborné i obchodní vzdělání těchto vrstev a nechtíti řešiti věci jen subvencemi, podporami a policejními předpisy živnostenského řádu.

* * *

Extensivní a intensivní podniky. Rozdělení toto má svůj základ na způsobu hospodaření. Jestliže vynakládám málo kapitálu, málo práce, obzvláště školené, na výrobu, nesnažím-li se úsilovně o to, abych docílil mnoha výrobků a výborné jakosti, provozuji extensivní podnik.

Jestliže však vynakládám buď mnoho kapitálu, nebo mnoho práce, obzvláště školené, nebo kapitál i práci, snažím-li se úsilovně o to, abych výrobu povznesl, jak co do množství, tak co do jakosti, je podnik úsilovně provozovaný, intensivní.

Použití jednoho nebo druhého způsobu hospodaření bude se říditi dle ceny výrobku, které na trhu docíliti lze. V zemědělství na př. při malé ceně hospodářských plodin nebudu obilím osévati málo plodnou půdu, poněvadž spracování, hnojivo obyčejné i umělé stálo by více, než o mnoho-li by mohla býti zvýšena úroda na onom poli, jednotka úrody (1 hl žita) přišla by mně tak draho, že bych prodělal nebo vydělal méně, než kdybych pole osel nějakou pícninou. Také na dobrém pozemku při nízkých cenách plodin budu méně vynakládati na kapitále vloženém, čili budu hospodařiti extensivně. Při vysokých cenách obilí budu ovšem hleděti zvýšiti úrodu, plodinový výnos důkladným zpracováním půdy, hnojením, a to na půdách horších i dobrých, čili budu hospodařiti intensivně.

Podobně také v průmyslu vidíme, že se dovede udržeti domácká výroba, jistě extensivní, proti intensivní výrobě strojové; že při poklesu cen hledí průmyslník obmeziti práci, vyloučiti onu část výroby, při níž potřebuje drahé síly školené, neza-

vádí novou techniku dříve, pokud není jisto, že hospodářsky se vyplatí.

Všecek hospodářský život spěje od extensivního k intensivnímu hospodaření jakožto vyššímu stupni. Aby toho stupně dospěly, jest potřebí rozmnožení kapitálu a pracovních sil (tedy rozmnožení obyvatelstva) a rozmnožení odbytu buď rozšířením odbytového území nebo rozmnožením obyvatelstva nebo zvýšením potřeb domácího obyvatelstva.

Řídící síly výroby a výdělku.

V dnešní národohospodářské organisaci není nijaké formální vedoucí vůle, která by rozkazy a příkazy výrobu řídila. Každému je ponecháno, aby dle své svobodné vůle a svého rozhodnutí použil půdy, kapitálu, své pracovní síly k výrobě a výdělku.

Přes to je o potřeby rychle a včas postaráno, jakoby hospodářský život jednou vůlí a jednotnou silou byl ovládán. Ve skutečnosti touto řídící silou jest jednotný zájem: každý chce z hospodářské své činnosti míti p r o s p ě c h, který se dostavuje tehdá, jestliže nabízí věci, které jsou žádány. Za tyto věci dostane vysoké ceny, za věci, pro něž není kupce neb málo kupců nedostane nic neb nízkou cenu. A tato dosažitelná cena jest řídítkem pro výrobce, aby mohl zjistiti, zdali se mu výroba vyplatí.

Avšak ani výrobce není sám, ani spotřebitel nedá, co od něho chce, nýbrž má snahu dostati co nejlevněji a vynechává proto ony nabídky, které p r o n ě h o hospodářsky jsou nejvýhodnější. Vzniká s o u t ě ž, k o n k u r e n c e, mezi výrobci i obchodníky i mezi spotřebiteli. Každý dbá svého prospěchu hospodářského a v tomto vzájemném zápolení, přizpůsobování výroby potřebám, v hledání laciných nákupních pramenů, ve vyhledávání dobrého odbytu, ve snaze po zmenšení výrobních nákladů jsou ony hybné síly určující výrobní i výdělkovou činnost.

Proti svobodné soutěži bylo velmi mnoho psáno a její škody zveličovány, dobré stránky zatajovány. Nedá se však popříti dvojí: že snaha po osobním prospěchu, e g o i s m u s, byl vždy mocnou hybnou silou všeho lidského podnikání ve všech oborech lidské činnosti a že za platnosti svobodné soutěže výroba a hospodářství vůbec neobyčejně se rozvily, takže soustava svo-

bodné soutěže není ani něčím nepřirozeným, proti lidským vlastnostem uměle zavedeným, ani něčím, co proti dosavad v platnost uvedeným soustavám neznamenalo by výsledky prokázaný pokrok.

Svoboda hospodářského rozhodnutí má přece vždy v sobě také druhou stránku: osobní zodpovědnosti, osobního nebezpečí plynoucího z hospodářského nezdaru, tedy nejen zisk, nýbrž i riziko výroby jest na bedrech soutěžících.

Uvažujeme-li o výhodách svobodné soutěže, nesmíme přehlížeti, jakou soustavou bychom je lépe nahradili.

Není pochybnosti, že svobodná soutěž žene všecky zúčastněné výrobní kruhy ku přemýšlení o tom, které obory práce jsou dosud málo obsazené, kde by tedy kynul nejlepší výdělek. Tím ovšem zaručuje se, že potřeby všeho druhu dojdou ukojení.

Avšak také co do množství musí se každý soukromý podnikatel snažiti, aby uspokojil spotřebu, aby mu nevznikala soutěž tím, že by bylo mnoho těch, kteří by v oboru málo obsazeném viděli největší výhodu pro sebe. Výrobce však nemůže prodávati s velikým ziskem i kdyby měl malou soutěž, poněvadž hned by proudili do jeho oboru podnikatelé, kteří by ceny výrobků srazili, aby urvali kus odbytu. Soutěž proto vyrovnává ceny, stlačuje zisk podnikatelů na normální výši.

Každý podnikatel má právě z důvodů soutěžních na tom zájem, aby co nejlaciněji vyráběl, aby při stejném zisku na kuse mohl za lacinější cenu prodávat a strhnout k sobě velké množství spotřebitelů a tím velikým obratem zvýšil svůj výdělek celkový. Proto hledí zdokonaliti výrobní techniku, zavádí nové stroje, nový výrobní postup, zdokonaluje výrobní organisaci, hledá vyškolené pracovní síly. I zde však bude soutěž, také jiní podnikatelé půjdou za stejnými cíli a spokojí se s menším ziskem než dosud, očekávajíce větší obrat, stoupnutí spotřeby při láci a tím zvětšení celkového výdělku svého.

A tím při svobodné soutěži dosahuje se největšího zlacinění výrobků dle stupně výrobní techniky a poměrů tržebních a v důsledku toho rozšíření spotřeby a větší opatření lidí statky spotřebními, což vlastně jest účelem každé dobré národohospodářské organisace.

Je přirozeno, že soustava svobodné soutěže má také svoje stinné stránky.

V prvé řadě nerovnosti ve jmění přivádějí do hospodářského zápasu různě silné jedince a to i tenkráte, když větší nebo menší jmění není zásluhou podnikatele, nýbrž výsledkem různých skutečností (právní poměry, působení státu na prospěch některých tříd, změny podmínek odbytových neb nákupních, na př. změna mody, války, krise atd.). Tyto skutečnosti stihnou jedny příznivě (na př. výrobní poměry ve válce), jiné nepříznivé. Nejenom však kapitálově silnější jedince přivádí do hospodářského života nerovnost jmění, nýbrž ona způsobuje také, že zámožný nejen sám, nýbrž i jeho děti mohou nabýti snáze vzdělání a mohou i po duševní stránce jíti do zápasu hospodářského lépe vyzbrojeni než nezámožní, kteří musejí se často věnovati výdělkové činnosti ve věku, kdy zámožní se mohou k ní připravovati.

Tato nerovnost jmění ve svých důsledcích vede k tomu, že u zámožných jmění stále vzrůstá, u chudých, na práci odkázaných však nevzniká nejenom v jednom, nýbrž také ne v druhém, třetím pokolení, takže vznikají zde trvale od sebe odloučené třídy hospodářsky silných a hospodářsky slabých a přechod z jedné do druhé je ztížen, ba znemožněn. Hospodářsky slabí stávají se závislými, nesvobodnými při uzavírání smluv.

Svobodná soutěž sice zlaciňuje výrobky, ale náklady boje se soutěžením spojeného (reklama, cestující, vzorky atd.) zdražují zboží a zmar jmění podlehnuvších v soutěži jest národohospodářskou ztrátou. Snaha po zlacinění výrobků svádí k vykořisťování najatých sil pracovních a k nekalé soutěži zhoršováním množství i jakosti (kažení potravin, počítání obalu do váhy a pod.).

Kromě toho právem se namítá, že se zásadou volné soutěže se nevystačí tam, kde naopak je potřebí součinnosti, solidarity a společného podnikání, aby se došlo k cíli (na př. melliorace pozemků, odvodňování a zavodňování, zcelování a pod.) ani tam, kde prospěch hospodářský není lákavý (spořitelny), nebo není přímý a je spíše pro mnohé určen (silnice, cesty).

Vůči vadám, které se uvádějí, dlužno říci, že nepotírají podstatu svobodné soutěže a že každá soustava bude míti také

stránky stinné. Svobodná soutěž v plném rozsahu vlastně nikdy neplatila a nebyla také všude stejně vyvinuta. Tam, kde se soustavou svobodné soutěže se nevystačilo, nastoupila zákonodárná opatření, jimiž byli ti, kdož nechtěli solidárně postupovat s většinou zúčastněných k tomu státem donuceni (vodní, meliorační družstva, zákon o zcelování pozemků a pod.), nebo převzal opatření potřeb stát nebo obec (silnice, cesty, spořitelny a pod.).

Kromě toho však volná soutěž omezována je jednak přírodními poměry (obmezenost půdy, nemožnost rozmnožovati plody půdy do nekonečna, obmezenost rud, uhlí atd.), jednak poměry společenskými (při malých živnostech a maloobchodu vázaných na místní odbyt, zvyklosti, vkus nemohla cizí konkurence úspěšně vnikati a nepatrnost kapitálu v malopodnicích vložného také mezi nimi rozvoj soutěže nepodporovala).

A tak svobodná soutěž rozvíjela se vlastně při průmyslových, obchodních a dopravních podnicích.

I zde zákonodárství ji obmezovalo jednak tím, že výstřelky hledělo zameziti (zákony o lichvě, o kažení potravin a pod.) nebo jí cesty předpisovalo (ochranná cla, nucené pojišťování a pod.), čili v jistých směrech ji upravovalo.

Vrátíme-li se k základu svobodné soutěže, totiž k svobodě každého, aby hledal svůj hospodářský prospěch, musíme současně si uvědomiti druhou stránku lidské povahy: každý touží po trvalém zabezpečení zisku, po odstranění ztráty jeho, po odstranění risika. (Tuto vlastnost vidíme jasně při volbě povolání a snadno si vysvětlíme, proč ze zemědělského obyvatelstva, málo podnikavého a pružného tak mnoho dorostu jde do úřednického, kněžského, učitelského stavu s jistými příjmy a pensí). Každý podnikatel má při veškeré své bojovnosti, snaze po vyniknutí, jednu touhu: míti monopol, zbaviti se trvale konkurence. Každý se soutěží počítá, ale každý touží, aby se jí zbavil.

A jakmile se dostane jisté výrobní odvětví do stavu, v němž síly jednotlivých podnikatelů jsou vyrovnány, vzájemně odráženy, zatouží dosavadní zápasníci, kteří vidí, že jeden druhého nepozře leč s nebezpečím úplné své zkázy, uzavříti mír, dohodnouti se, vyloučiti mezi sebou konkurenci a společně do-

síci toho, co chtěl docíliti vlastně každý sám, společně monopolisticky vyráběti.

O monopolu mluvili jsme v odstavci o veřejném podniku a co do pojmu odkazujeme tam.

Zde rozumíme monopolem nejenom takový stav, že jen jediný podnikatel má statky sloužící určité potřebě, nýbrž již ten stav, že má sám neb s těmi, s nimiž se dohodl, takovou ohromnou převahu statků na trhu, že může určovati ceny.

Nejde nám tak o monopol přírodní, plynoucí z povahy půdy neb podnebí (šampaňské, léčivé vody), ani o monopol právní zřízený udělením výsady, zákonem (patent, státní monopol tabákový, soluň; výhradní zásobování města vodou a pod.), ani o monopol daný společným vývojem (stará zavedená firma, na př. plzeňský pivovar měšťanský, železnice pro obvod, kde není jiné konkurence, výhodná poloha obchodu). Tyto monopoly vznikají proto, že není zde konkurence buď možna, nebo zákonitě je vyloučena, jsou výjimkou z pravidla.

Pro nás zde je důležitější monopol smluvený mezi těmi, kdož by měli mezi sebou soutěžiti, ale nečiní tak dohodnuvše se, že zúplna neb z části konkurenci vyloučí.

Tento smluvený monopol vzniká pomocí kartelů a smluv o společenství zájmů. V obou případech zůstávají podniky samostatnými: při kartelu (z anglického, značí smlouva) učiní se jen smlouva mezi jednotlivými podniky, u smluv o společenství zájmů přistupuje k tomu, že jsou podniky vzájemně na sobě zúčastněny finančně (mají akcie, kuksy, přistoupí jako komanditisté) a tím současně zájem a kontrolu. Z této poslednější formy vzniká často sloučení několika závodů dohromady v jeden závod, v jeden velkopodnik, nebo aspoň v závody pod společnou správou, jednotně spravované a tu mluvíme o trustu (trust, anglické slovo, značí: důvěra, opatrovnictví, čili zde tolik, jako dáti v opatrování, pod dozor, kontrolu, a mluví se také tak v tom smyslu, že „společnost jedné dráhy kontroluje druhou", t. j. má většinu členů správní rady a koná tak vliv. Založí se na př. nová společnost, která závody určitého odvětví koupí, malé podniky zruší, velké zdokonalí a výrobu soustředí. Při tom neobmezuje se trust na podniky jednoho odvětví, nýbrž zabírá také příbuzná neb interesovaná odvětví jiná: dráha má kontrolu na důlní společnost a

pod. V Německu nazývají se podobná sdružení Treuhandgesellschaften. Trusty tedy směřují k soustředění výroby.[10])

V kartelech záchovají si jednotliví podnikatelé samostatnost po jistých stránkách, smlouvu kartelní uzavírají na určitou dobu a na výpověď a v ní jsou jen po jistých stránkách

---

[10]) Na příkladu lze věc objasniti: Když vešel v platnost zákaz sirek z bílého fosforu, utvořila se akciová společnost „Helios", která skoupila všecky továrny na výrobu sirek z červeného fosforu (švédských), pokud nenáležely starší velké akciové společnosti „Solo" a to tak, že z části v hotovosti, z části svými akciemi závody zaplatila. Na to zanechala výroby v malých továrnách, zvýšila výrobu ve velkých. Tím vznikl nový veliký podnik, který s akc. společností „Solo" měl celou výrobu v Rakousku v rukou. S touto akciovou společností „Solo" uzavřel „Helios" k a r t e l, to jest smlouvu, kterou si rozdělili domácí i vývozní konsum tak, že „Helios" má 60% domácího, 5% vývozního, „Solo" pak 40% domácího a 95% vývozního a připlácí společnosti „Helios" 200.000 K ročně na režii (poněvadž při vnitrozemském konsumu je dražší režie). Tím ve skutečnosti je výroba sirek monopolisována a to tím spíše, že vláda, chtějíc zavésti daň ze sirek, měla na soustředění veliký zájem (aby vybírání bylo laciné a snadné) a proto zavázala se, že nedá novou koncesi na zřízení sirkárny. Snaha „Helios", která se povedla, byl „t r u s t", její smlouva se „Solo" byl kartel. — Známý je také kartel železářský, v němž největšími závody jsou Pražská železářská společnost a Alpská montanní společnost. První hleděla nabýti co možná mnoho akcií druhé (r. 1898/99 50.000 kusů, 1902 6000 kusů, 1907 ještě 10.000 kusů a 1912 další 4000, takže má ze 72.000 akcií Alpské montanní ve svém vlastnictví 50.000 kusů) a dobyla si v ní velkého vlivu v celém vedení a uzavřela s ní výrobní smlouvu. Generální ředitel a člen správní rady Pražské železářské, Vilém Kestránek, je předsedou správní rady Alpské montanní, místopředseda Pražské je místopředsedou Alpské, z patnácti členů správní rady Alpské montanní sedí osm v Pražské železářské. Podobný poměr Pražské železářské je k ocelárně Poldihütte. Již r. 1904 provedla Pražská železářská sloučení s Českou montanní společností výměnou akcií, když dříve měla s ní společenství zájmové. R. 1909 provedena pak likvidace České montanní a vše přešlo do majetku Pražské železářské; před tím provedla totéž s Teplickými válcovnami. — Od r. 1912 snažila se Pražská železářská o fusi (sloučení) s Alpskou montanní (v níž má sama ¾ většinu všech akcií, potřebnou k provedení sloučení) a dosáhla by tím i bez kartelu úplného ovládání trhu železářského, čili monopolu pomocí trustu. Je zřejmo, že zde od kartelní smlouvy přecházelo se k zájmovému společenství s účastenstvím kapitálovým, dalším stupněm byla nebo má býti sloučení čili trust.

více méně pronikavě vázáni. Pokud se dotýkají úmluvy méně důležitých věcí směřujíce jen proti soutěži nekalé (platební lhůty, výše srážek při hotovém placení, provisí, úroků z prodlení, připočítávání dovozného a pod.), nebo jsou volnými úmluvami o cenách zboží, o obmezení výroby, o klidu v určité dny a nejsou vybudovány tak, že by splnění od jednotlivců mohlo býti vymáháno, nýbrž je pouze mravním závazkem, není volná soutěž vyloučena.

Ustanovení smluv kartelních bývají různého rázu a různého provedení, poněvadž jde o to, aby v případě porušení byla smlouva uznána za platnou, aby nebyla proti dobrým mravům a proti ustanovením zákona, kterými se prohlašují za neplatné úmluvy prodavačů, směřujíce k zvýšení cen na škodu širokého obecenstva, nebo úmluvy kupujících o snížení cen zboží nabízeného.

Kartelová smlouva může směřovati k docílení stejných podmínek *nákupních*, ponechávajíc výrobě a prodeji jejímu volný průchod. Sem náleží na př. původní kartel cukrovarských surováren, dle něhož byly cukrovary vázány nepřijímati řepy leč ze semene cukrovarem dodaného (pro přechod výběru semene na cukrovary a ochranu proti různým druhům semene, dodávajícím řepu velkého vzrůstu a minimální cukernatosti), rozdělily si okresy dodavací pro řepu (rayony) se závazkem, že žádný v jiném obvodu nebude nakupovati (účel: úspora nákladů dopravních, odstranění konkurenčních zápasů v cenách).

Kartelová smlouva může dále směřovati k rozdělení (místnímu) *odbytišť*, čili rayonování prodejní, trhů. Tak na př. kartel pivovarský v Čechách má ustanovení, že nesmí jeden pivovar druhému přebírati hostince (ochrana v rozsahu zákaznictva) a rozdělení přírůstku nových hostinců. Podobně je tomu v různých jiných zemích (ve Vídni, v Linci, v Budapešti).

Kartelová smlouva může dále vztahovati se *na výroby* (výrobní kartel), kde ustanoví se, mnoho-li má býti celkem vyráběno a výroba rozdělí se na jednotlivé závody v percentuelních kvotách, což obvyklé jest tehdá, objeví-li se nadvýroba a zboží se přímo vyhazuje; nebo se vůbec stanoví percentuelní podíl závodů na výrobě, při čemž ovšem potřebí jest buď prodejní kanceláře společné, která zakázky přiděluje, nebo úmluvy, mnoho-li do společného fondu z jednotky prodejní (z 1 metr. centu železa) zaplatí ti, kdož překročili kvotu jim přikázanou

a z tohoto fondu vyplatí se pak příslušný obnos těm závodům, jež kvoty nedosáhly. Tak kartel papíren, vyrábějících novinářský papír rotační, prodával jen prostřednictvím svazu, který je společností s ručením obmezeným a svaz přiděluje zakázky dle kvot jednotlivým papírnám.

Kartelní smlouva může však také stanoviti závazně výši o d b y t u, aby nepřišlo příliš mnoho zboží na trh, čili uvolniti prodej jen jistého množství, ostatní zboží musí — pokud je vyrobeno — zůstati na skladě. Tak na př. kartel rafinerií cukerních uvolňoval vždy měsíčně určité množství cukru pro domácí trhy.

Kartelní smlouva může dále obsahovati ustanovení o c e n á c h zboží dle určitých míst, podmínky platební a úvěrové čili kartel cenový.

Při tom ovšem je možno, aby jedna a táž kartelní smlouva obsahovala řadu rozmanitých ustanovení všech druhů zde uvedených podle toho, jak toho dotyčný průmysl potřebuje pro vyloučení konkurence, nadvýroby, dobrých cen, zmenšení výrobních nákladů organisací nákupu co do místa i cen.

Nejlépe snad v té věci poučí nás vývoj k a r t e l u ž e l e z á ř s k é h o. Počátek tvořil kartel n a d o d á v k y k o l e j n i c. Příčinu zavdala veliká nadvýroba po krachu vídeňském z r. 1873, kdy — jak známo — s koncesemi železničními provozovány podvodné manipulace v neslýchaném rozsahu. Kartel ten uzavřen 15. prosince 1878 (Vítkovické železárny, hutě arcivévody Bedřicha, Teplické válcovny, Pražská železářská, Ternické válcovny, Hüttelbergská a Štýrská železářská společnost) a podstatou jeho bylo: roční spotřeba kolejnic rozdělí se na jednotlivé závody percentuelně dle jejich dřívější výroby; dodávky řídí se dle sídla závodů a dle jejich staré klientely; každý závod dostane stejnou cenu loco, t. j. ze závodu počítanou — dopravné zvláště — a to cenu, která jest průměrnou cenou ze všech dodávek kolejnic toho roku, takže prodal-li by některý závod dráže než je průměr, připadne tento rozdíl kartelní pokladně, která z něho vyrovná těm, které prodaly pod průměr. Kartel tento byl stále obnovován a trval do konce r. 1917. Vidíme tedy vyloučení konkurence jednak stanovením podílu, kvoty na celkové potřebě, tím úpravu výroby, dále úpravu dodávek dle místa (vyloučení zbytečného převážení zboží, umožnění stejno-

měrné zaměstnanosti), ochranu nároku na zákaznictvo dřívější, úpravu cenovou.

Stejný podnět (krach z r. 1873) byl pro kartel válcoven. Avšak zde založen nejprve jen kartel cenový, nikoli výrobní, a přirozeně se nezdařil, poněvadž nadvýroba nebyla obmezena. Teprve když počátkem r. 1886 Pražská železářská, Teplická válcovna a Česká montanní společnost uzavřely úmluvu s Vítkovickým horním a hutním těžařstvem, dle níž si dosavadní výrobu mezi sebou rozdělily a společnou prodejní společnost zřídily, byl zde základ pro kartel železářský, který uzavřen od 1. května 1886 do konce r. 1887. Byl to kartel v ý r o b n í. Všecka výroba docílená rozdělila se dle podílů na jednotlivé továrny a dle tohoto podílu (kvoty) rozvrhovalo se také zvýšení dosavadní výroby nebo její poklesnutí. Platilo jen pro spotřebu rakousko-uherskou. Co do vývozu volnost. Jako účel kartelu uvedeno: zamezení trhání cen společným, dohodnutým postupem, zachování přirozeného odbytiště jednotlivým podnikům, jednotné ceníky pro rozmanité druhy železných výrobků, stanovení jednotných podmínek pro obchodníky a překupníky. O dodržování úmluv staralo se výkonné komité a evidenční kancelář prováděla přísnou kontrolu. Kartel byl obnovován. Při obnově r. 1896 vyloučeny konstrukce mostní a železné vůbec, kotlářské práce a kujné železo, poněvadž bylo mimo kartel mnoho továren. Zbývající rozdělil se na čtyři svazy: 1. tyčové a fasonní železo, 2. stavební a vagonové nosiče, 3. hrubé plechy; 4 drobný materiál železniční.

S uherskými železárnami uzavřena pevnější úmluva r. 1897 do konce r. 1901, dle níž rakouské železárny směly do Uher vyvézti 135.000 metr. centů železa, uherské do Rakouska 115.000 metr. centů. Tedy jen kartel na kontingentaci, pevné určení o d b y t u.

Po velikém dvouletém boji, který nastal tím, že uherské železárny zahájily vášnivou konkurenci a tím i rakouský kartel rozbily, uzavřen byl kartel s platností od 1. července 1902 do 31. prosince 1917 a také s uherským kartelem docílena dohoda a podepsána v květnu 1903.

Formy, v jakých se kartel (nebo také syndikát) odívá, jsou různé. Buď to jsou smlouvy mezi závody, řízení a vedení má zvláštní výbor, k tomu přičleňuje se někdy také ústřední prodejna výrobků, kterou často bývá banka. Závody smějí pak

prodávati sice samy, ale účty zasílá a platy přijímá prodejna, nebo nesmějí prodávati jinak než přes centrální prodejnu (tak na př. líhový kartel rafinérů). Nebo provede se organisace ve formě zvláštní společnosti s ručením obmezeným neb společenstvo, v němž členové jsou výrobci a uzavrou se společenstvem na celou řadu let kupní smlouvy na celou výrobu co do rozsahu předem určenou, ceny pak určují se podle trhu. Tento způsob jest oblíben tam, kde výroba jest ustálena co do množství a kde jsou na př. daňové překážky jejího vzrůstu. Tak na př. při výrobě líhu, kde se výroba rozpadá na dva výrobní postupy: výrobu surového líhu a výrobu líhu čištěného čili rafinovaného. Při výrobě líhu surového jsou zase dvojí zájmy: lihovarů hospodářských, vyrábějících líh z bramborů, poněvadž tyto lihovary, jsouce součástkou zužitkování méněcenných vlastních výrobků (brambor) a používajíce výpalků pro výkrm dobytka, platí z určité části výroby zákonem určené nižší daň (kontingent) líhovou, a na lihovary průmyslové, které nakupují suroviny (brambory, žito, melasu) mají sice také z části kontingent, jenž však se zmenšuje přidělováním na hospodářské a tvoří poměrně malou část výroby, první málo vyrábějí nad přikázaný jim kontingent, druzí — průmysloví — vůbec nebo jen z větší míry líh mimo kontingent výše zdaněný.

Hospodářské lihovary z Čech, Moravy, Slezska a Dolních Rakous zřídily jako společenstvo s ručením obmezeným prodejní sdružení, slučují 565 lihovarů s 300.000 hl kontingentního a 50.000 hl mimokontingentního líhu a toto společenstvo, slučující 99% české, 98% moravské, 99% slezské výroby hospodářských lihovarů, zakoupilo od nich veškerý líh a uzavřelo 1911 se syndikátem (kartelem) rafinérů a průmyslových lihovarů pro západní země rakouské úmluvu, dle níž prodalo mu veškerou výrobu na dobu trvání smlouvy tak, že líhový kartel zaplatí jim prodejní cenu docílenou za čištěný líh po srážce výloh a odměny za rafinaci dle určitého odstupňování předem stanovenou. Líhový kartel není organisován ve formě společnosti, nýbrž „Úvěrní ústav pro obchod a průmysl" je jeho prodejnou, ceny stanoví zvláštní výbor.

Na tomto příkladě vidíme také, že jeden kartel s druhým úmluvami spojuje se k mocnějšímu opět tělesu. Pro lihovary hospodářské značila tato úmluva, že nemohou jim rafinerie stlačovati u m ě l e ceny, musí-li cenu za polotovar vypláceti dle

docílené ceny zboží, pro rafinerie zmenšení rizika pro případ, že by draho nakoupily polotovar a ceny klesly, a mimo to úplné a dostatečné zásobení.

Podobně již dříve kartel cukrovarských surováren uzavřel úmluvu s kartelem rafinérů již r. 1897. Surovárny, utvořivše společenstvo, se zavázaly veškerý cukr surový, potřebný pro domácí spotřebu, prodati rafinérům za bursovní ceny. Mimo to rafinerie zaručily pro cukr pro domácí konsum nejnižší cenu 30 K a kromě toho přídavek, rovnající se rozdílu mezi touto cenou a průměrným měsíčním bursovním záznamem na pražské burse pro cukr franko „Ústí n. L. přístaviště" až do výše 8 K proti tomu, že se surovárny vzdaly práva rafinovati cukr a rafinerie zavázaly se nezřizovati nové surovárny.

Po uzavření bruselské konvence (kterou odstraněny vývozní premie) postaveno cukrovarnictví před nové úkoly. Kartel rafinérů přistoupil ke kontingentaci a rozvrhu výroby pro domácí trh. Nejprve (1906 až 1910) byl tento kontingent 3,690.000 mt. c. Od kampaně 1910/11 zvýšen na 3,760.170 mt. c. a z toho přikázáno české skupině 1,850.130 mt. c., moravsko-slezsko-dolnorakouské 1,720.040 mt. c., Przeworsku v Haliči 190.000 mt. c. Do Uher smí se vyvážet 203.000 mt. c. bez příplatku (surtaxy), vybíraného vládou ve výši K 3.50 ze 100 kg, do Bosny 18.000 mt. c., obojí dle dohody s uherským kartelem. Uherský a bosenský kontingent dodávají moravské rafinerie a platí všem ostatním rafineriím za 1 mt. c. dodaného cukru K 2.50. R. 1910 uzavřena smlouva se surovárnami v jednotné spojení. Surovárny zavázaly se, že nebudou vyráběti bílý cukr vůbec, jen písek, ale i ten jen pro vývoz (pokud by jim nebyl přiznán kontingent), surový cukr buď prodají rafineriím, nebo vyvezou, ale ani nezrafinují, ani vůbec nezdaní (nedají do oběhu v tuzemsku). Rafinerie jsou naproti tomu povinny za 100 kg v tuzemsku prodaného cukru zaplatiti surovárnám K 3.50 s 1½% skonta. Tyto sumy rozdělí se dvakrát ročně surovárnám dle jejich stanoveného podílu na výrobě surového cukru. Tento rozdíl byl stanoven takto: Každá surovárna má právo z pěti kampaní 1904/05—1908/9 včetně vybrati si rok, v němž dle úředních dat měla největší čistou výrobu surového cukru, a tato číslice je jejím podílem čili kvotou; jen u továren, které měly menší výrobu než 35.000 mt. c., počítá se plných 35.000 mt. c. Pro ty továrny, které v době uzavření úmluvy stály a později

pracovati počnou, ustanoví podíl řídící komité. Kartelní smlouva může býti vypovězena, nastaly-li předpoklady, jež by zničily výkonnost úmluvy, obzvl. zřízení nových surováren a rafinerií, neobnovení bruselské konvence, pronikavé změny ve clech, zřízení celní čáry mezi Rakouskem a Uhrami.

Tím ve skutečnosti proveden jednotný cukrovarský kartel (surovárny i rafinerie) a byl také řízen společným výborem, do něhož posílaly by rafinerie 4, surovárny rovněž 4 zástupce.

Surovárny, jak zřejmo, měly volnost v nákupu surovin, měly však také volnost, k d y chtějí prodati surový cukr rafineriím, mohly s ním spekulovati. To bylo příčinou, proč roku 1910 některé rafinerie v Čechách hleděly nabýti s t á v a j í c í surovárny zkupováním akcií obzvláště rolnických závodů a zakupováním soukromých podniků (Lužec n. Vlt., Kralupy, Lenešice, Velim, liechtensteinské surovárny v Pečkách a Č. Brodě a j.). Tím měly pojištěnu svoji vlastní surovinu, kdyby surovárny chtěly spekulovati na zvýšení cen na světovém trhu, a nerušenou výrobu.

Pro obchod světový vznikají ovšem také světové syndikáty, kartely a trusty, kde finanční účast na cizozemských podnicích pojišťuje zájmy jistého odvětví v různých směrech. Národohospodářsky mají význam kartely, smlouvy o společenství zájmu ev. trusty, že tvoří monopoly, regulujíce výrobu a zamezují tím nadvýrobu a krise.

Jako každý monopol má ovšem také kartel a trust svoje stinné stránky a přivodí často nepoměrné zdražení výrobků doma, aby mohl laciněji prodávati v cizině, obzvláště, když ochranná cla znemožňují zahraniční soutěži úspěšné závodění v cenách v tuzemsku. Teprve takováto pronikavá organisace umožní plné využití ochranných cel zvýšením cen zboží až na konkurenční schopnost ciziny, při čemž malá oprávněnost cla je často zřejma na vysokých dividendách právě chráněných, monopolistických podniků.

Ovšem veliké zisky lákají k tomu, aby zakládaly se podniky mimo kartel, které hledí sníženými cenami docíliti také místa na slunci a kartel pak má dvojí volbu: buď bezohlednou konkurencí, snížením cen pod výrobní náklady v místech, kam může nový závod dodávat, ubíti ho hned v počátcích a ztrátu tím vzniklou rozděliti na kapitál v kartelu zúčastněný, nebo

přijati závod do kartelu, nepodaří-li se zdolání, neb očekává-li se, že se nezdaří. Nebezpečí, že silný outsider (čti autsajdr = z angl. mimostojící) rozbije organisaci kartelovou, že strhne z ní také jiné na sebe, že provede zvyšování cen k zařízení podniku svépomocného (na př. že novinářské podniky zřídí si společně továrnu na rotační papír, kdyby kartel bezohledně z monopolu svého těžil), zdržuje sice kartely od bezohledného vynášení své hospodářské převahy, ale současně vede nejsilnější členy v nich k snahám po sloučení, fusi, po utvoření trustu, po zřízení trvalého ohromného podniku, aby rozpad pouhé smluvní organisace na výpověď zabránili a zřídili trvalý nový obrovský podnik, ovládající výrobu i trh.

Zřizování nových závodů se sice stěžuje, ale poněvadž zvýšené, stálé ceny nepobádají k provádění technických zlepšení, lze-li zisku zvětšeného docíliti zvýšením ceny výrobku, jde kartel vstříc nebezpečí, že jeho výrobní technika zastará a nový podnikatel, zavedší novou zlepšenou techniku, ho snáze poraziti může.

Mimo to není pochyby, že i kupující se organisují, že proti kartelům výrobním vznikají kartely velkoobchodníků, proti kartelům surovářen kartely řepařů event. došlo by k zřizování cukrovarů družstevních, proti kartelovanému obchodu vznikají organisace konsumů. Nastává boj organisace s organisací.

Dělníci v kartelech a trustech mohli by míti postavení lepší tím, že zaměstnání je stálejší a mzdy mohly by býti vyšší. Je ovšem otázka, zdali také v tom směru sdružené závody působí. Převaha kapitálová jest ovšem při kartelech a trustech ještě větší, než při velkopodniku a zásada, že práce je nástrojem kapitálu, nikoli kapitál nástrojem práce, jest zde ještě více přivedena k platnosti. Na druhé straně však mají kartelované závody zájem na tom, aby také co do nákladů, spojených s lidskou prací, bylo docíleno rovnosti mezi jednotlivými závody.

S druhé strany brání se dělníci proti kartelům a trustům svými odborovými organisacemi, syndikáty, uniemi práce. Byly sice již vybudovány dříve, než počaly kartely vznikati. (V Anglii r. 1825, v ostatních zemích, když dána svoboda koaliční, tak ve Francii 1864, v Německu 1869, v Rakousku 1870.) Ale byly to

původně organisace bojovné, vynucující úpravy pracovních smluv stávkami, na něž od podnikatelů odpovídáno výlukami organisovaného dělnictva.

Když však také zaměstnavatelé pochopili potřebu své vlastní organisace a důležitost toho, aby v odboru byly pracovní smlouvy jednotně upraveny, vidíme časté dohodování mezi skupinami dělnickou a zaměstnavatelskou ve formě smluv pracovních, uzavřených od odborové organisace dělnické s jedné a svazu zaměstnavatelského s druhé strany. Takováto smlouva platí pak pro všecky zaměstnavatele, zastoupené ve svazu, smlouvu uzavírajícím, a pro všecky dělníky, nalézající se v odborové organisaci. Zaměstnavatel za horších podmínek nesmí zaměstnávati žádného dělníka, a to ani neorganisovaného, naproti tomu dělník organisovaný nesmí přijati práci za horších podmínek u zaměstnavatele neorganisovaného. Časté a prudké spory, že nesmí zaměstnavatel přijati do práce dělníka neorganisovaného neb z jiné organisace, rozřešeny vskutku proti organisacím dělnickým. V poslední velké stávce dělnictva knihtiskařského provedena věc jinak: každý dělník má právo býti přijat, podepíše-li u společné sprostředkovatelny práce kolektivní (společnou, čili tarifní [ceníkovou] smlouvu organisací, tím stane se členem *ceníkového souručenství* bez ohledu na to, je-li v nějaké odborové organisaci; totéž platí pro zaměstnavatele. Dělník, který není členem souručenství ceníkového, nesmí býti přijat v žádné dílně, jež patří do ceníkového souručenství, aneb obráceně, že žádný dělník ceníkového souručenství nesmí přijati práci v dílně toho podnikatele, který není v ceníkovém souručenství. V obojím případě porušení této hlavní zásady má za následek vyloučení z ceníkového souručenství pro ty, kdož je takto poruší.

Takovéto smlouvy mezi organisací zaměstnavatelů a organisací dělníků, platné pro všecky organisované, jmenujeme smlouvy *společné, kolektivní* nebo — klade-li se váha na podmínky mezdní, na cenu práce — *ceníkové* čili *tarifní*.

Takováto smlouva značí stanovení minimálních podmínek pracovních (nejvyšší pracovní dobu, práci přes čas, přípustnost práce od kusu a její pravidla, nejnižší [minimální] mzdu, nejvýše přípustné zkrácení pracovní doby při mzdě hodinové, práci nedělní a sváteční, příplatky za práci přes čas, za práci svá-

teční, nedělní, noční, počet učňů, podmínky učební, rozsah práce — na př. v tiskárně — a pod.), při tom má podnikatel volnost povoliti pracovní podmínky pro dělníka *výhodnější*, ale ani podnikatel ani dělník nemá práva uzavříti pracovní smlouvu za podmínek, z nichž třeba jen některá byla by horší a jiné výhodnější.

Všecky tyto úmluvy podobně jako kartely nejsou vlastně v celém rozsahu svém vynutitelny čili nejsou právně závazny a udržují se jednak disciplinou, jednak vnitřní svojí prospěšností, jednak pohrůžkou újmami, které by nastaly, kdyby podmínky splněny nebyly.[17])

K vybudování kolektivních smluv je potřebí také odborového nuceného sprostředkování práce (podnikatel smí přijímati dělníky jen prostřednictvím odborové sprostředkovatelny, dělník musí za minimální mzdu službu nastoupiti). Dělnické organisace udržovaly sprostředkovatelny ve svých rukách, poněvadž měly zavedeny podpory pro případ nezaměstnanosti Podnikatelé nechtěli přijati na se povinnost jen ze sprostřed-

[17]) V Rakousku na př. jsou dle § 114. b živnostenské novelly z 5. února 1907 živnostenská společenstva (mistři a hromada pomocnická) oprávněna usnésti pro svoje řemeslo v mezích *zákonných předpisů* ustanovení o počátku a konci denní práce, o přestávkách, o době a výši odměny za práci, o lhůtě výpovědní, ale těmito ustanoveními jsou vázáni členové jen tehdá, jestliže neuzavřeli jednotlivě smlouvy pracovní jinak; tedy tato ustanovení mají jen doplňovací význam, platí, pokud se při vstupu do práce vůbec nic neb něco jiného nesjednalo. Byla-li by tedy usnesena kratší doba pracovní než je v zákoně, odstraněna práce sváteční vůbec, budou tyto úmluvy jen dobrovolně plněny. — Ve *Švýcarsku* byly ceníkové smlouvy dle zákona z 30. III. 1911 prohlášeny za přípustné a smlouvy jednotlivců platí jen potud, pokud nejsou proti uzavřené smlouvě ceníkové. — V Holandsku zákonem z 13. července 1907 ustanoveno, že každý, kdo byl při uzavírání ceníkové smlouvy smluvní stranou, má právo odporovati pracovní smlouvě, jež je proti smlouvě ceníkové. Se strany dělníků má právo odporu jen organisace, u zaměstnavatelů každý zaměstnavatel, vyjímaje toho, *kdo odporovatelnou smlouvu uzavřel*. — Ve Francii byl podán návrh zákona, v němž stanovena povinnost odborových organisací dělnických i zaměstnavatelských, jakož i jednotlivých osob k náhradě škody za porušení smlouvy ceníkové. — Ve Velké Britanii r. 1912 usnesla se anketa v „Průmyslové radě", na níž dělníci, zaměstnavatelé, znalci se zúčastnili, většinou hlasů, nevázati právně kollektivní smlouvy.

kovatelen přijímati dělníky, pokud by neměli tam stejný vliv jako dělníci (stejnoprávné, paritétní sprostředkovatelny) a nedocíleno ustanovení, že budou dělníci dodáváni po řadě a že musí jíti za minimální mzdu (i když dříve měli větší mzdu) pod trestem zařazení o řadu míst dozadu. V knihtiskařství po poslední stávce zařízeno takové sprostředkování.

Poněvadž spory z kolektivní smlouvy, pokud by byla porušena jinými úmluvami, nemohou býti vedeny před úřady státními, jsou důležitými institucemi rozhodčí soudy (na základě rovnosti obou smluvních stran, v čele s předsedou mimo strany stojícím, dle obdoby na př. rozhodčích soudů v úrazovnách), jimž strany se dobrovolně podrobí a nález je pak vykonatelný. Některá ceníková společenství (na př. knihtiskařské) mají také jednotnou nejvyšší rozhodčí stolici jednak pro doplnění a výklad ceníkové smlouvy, jednak jako druhou stolici o rozhodnutích zemských soudů rozhodčích; v čele tohoto ceníkového úřadu knihtiskařů stojí jako nestranný předseda ministeriální rada z ústavu práce při ministerstvu obchodu.

V podrobnostech, obzvláště pokud jde o snahy po právní úpravě a vybudování kartelů a společné smlouvy pracovní náležejí do národohospodářské politiky.

Zde sluší jen uvésti, že všude tam, kde vůdčí zásadou organisační jest snaha po velkopodniku a hybnou silou svobodná soutěž, dostavuje se ve vývoji doba, kde hledí zúčastnění obmeziti dohodou vzájemnou konkurenci, což vede k úmluvám spočívajícím na zásadě souručenství, solidarity, společenství zájmů, k obmezení volné soutěže, jak na poli výrobním a odbytovém, tak na trhu pracovním.

Z toho čerpal starší socialismus naději, že toto hromadění kapitálů ve velkých závodech, kartelech, trustech, konsumních a pracovních organisacích povede k socialismu t. j. že kapitál bude se stále více a více hromaditi, volnou soutěž vylučovati až dojde ke společenské výrobě statků a k společenskému jich rozdělování mezi jednotlivce bez jejich oběhu pomocí celků, v nichž jednotlivci budou zahrnuti, až místo podnikatelů, kteří nemohou ohromné závody přehlédnouti a říditi, nastoupí obec, stát, společnost.

Toto učení není správné proto, že přehlíží, jak takovéto hromadění kapitálu děje se jen u jistých druhů průmyslové

a dopravní činnosti, jak při pojednání o velkopodniku jsme ukázali, že nemá ani v průmyslu plnou platnost, dokonce pak neplatí v zemědělství a obchodu.

Také to, co vidíme při hromadění kapitálu, kartelech, a trustech, neznačí snahu po vyloučení oběhu statku a po výrobě přímo pro spotřebu, nýbrž jen obmezení, úpravu, event. vyloučení svobodné soutěže. Ostatně novější socialismus provedl přehlídku, revisi tohoto staršího učení socialistického a nový tento směr zvaný revisionismus dochází k jiným výsledkům než Marxovo a Engelsovo učení, není tak příkrý proti soukromému vlastnictví a počinu a přikládá větší význam lidské vůli.

Bylo by také nesprávno domnívati se, že se přece vždy ještě nepodaří i při kartelech přemocných založiti a udržeti závody nové. Zlepšená konjunktura vyvolá přece vždy podnikavost a nové závody. I tak mocný kartel jako je v Rakousku železářský, nezmohl malé a nové outsidry (Freistadt, Rokycany, Traisen) a musil je po 2½letém boji přijati do kartelu, totéž provedla železárna v Hrádku u Rokycan a byla po ½ letém boji přijata do kartelu s kvotou 4% (v dubnu 1914). Podobné zjevy vidíme u cukerního kartelu. Z toho jest zřejmo, že i soukromá podnikavost kartely sice je stížena, ale nikoli znemožněna.

Ke konci stručný přehled o rozvoji kartelů a odborových organisací.

V Rakousku nejvíce pokročilo kartelování v průmyslu cukerním, lihovarském, pivovarském, železářském, cementářském, sirkářském, petrolejovém a ve výrobě umělých hnojiv.

O cukerním kartelu jsme již mluvili. Lihovarský vybudován je jako syndikát (prodává všecku výrobu sám). U pivovarského průmyslu jest organisace obmezena hlavně na ochranu proti přebírání zákaznictva a stanovení minimálních cen piva pro hostinské. Železářský kartel, který neblahým zvyšováním cen a plným využíváním ochranného cla poškozuje rozvoj průmyslových odvětví spracujících železo. Vedle hlavního kartelu jest ještě kartel jemného plechu, který však nezahrnuje celou výrobu; kartel rour. — V průmyslu chemickém uzavřely továrny na karbid prodejní kartel a mimo to jsou v mezinárodním kartelu; továrny na kyslík, na umělá hnojiva, na kyselinu sírovou, na sodu, kyselinu vinnou, na klih mají

svoje kartely; rakousko-uherský kartel surováren petrolejových i raffinerií jest velkou organisací. — V elektrářském průmyslu jest řada kartelů pro jednotlivé druhy polotovarů i zboží. — V textilním průmyslu shledáváme se s kartelem jutovým, kontingentační kartel přádelen bavlny a řada jiných spojení dle různých druhů zboží. Celkem počítalo se před válkou v Rakousku asi 100 kartelů. — V Německu byla před válkou výroba surového železa úplně monopolisována; rýnsko-westfalský uhelný syndikát zahrnoval 92.6% uhlí v jeho okrsku vyrobeného a 65% uhlí v Německu vůbec. — V elektrářském průmyslu byly dvě mocné skupiny Všeobecná elektrářská společnost (A. E. G.) a Siemens-Schuckert Werke (26 společností se 450 mil. K akc. kapitálu a 173 mil. K obligací). Chemický průmysl byl skoro úplně kartelován. R. 1887 bylo 70 kartelů, r. 1905 však již 385 s 12.000 závody. Z těchto kartelů jest skoro sto zúčastněno silně v cizině. — Kartely a trusty dosáhly v Německu velikého rozvoje skoro amerického. Předseda A. E. G. (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft) je členem dozorčí rady v 35 velkých společenstvech, místopředseda v 39, jiný člen v 27 atd. Osoby zúčastněné ve správě A. E. G. na 500 míst ve správních radách důležitých podniků v Německu a za hranicemi, na nichž je A. E. G. zúčastněna. — Velikého rozsahu nabyly kartely a trusty v Americe, kde proti nim vydány byly zvláštní zákony, proti trustům nejprve v oboru železničním, pak také průmyslovém. Obzvláště president republiky Wilson, pokud byl guvernérem států New Jersey, prosadil 7 zákonů proti trustům, kde bylo pohrozeno nejen tresty peněžitými proti společnostem, nýbrž i vězením a pokutami proti všem členům správních rad a vedoucím úředníkům. Jako president předložil také řadu protitrustových návrhů zákonů. —

Pokud jde o odborové organisace dělnické bylo v Rakousku r. 1908 odborově organisováno 448.000 dělníků, roku 1912 však 695.009, z toho: v sociálně demokratických mezinárodních (centralistických) 421.905, v českých autonomních 106.448, křesťanských 87.459, německo-nacionálních 79.197.

V Německu 1912 bylo odborově organisováno 4,254.529 dělníků (r. 1908 jen 2¼ mil.), z toho „svobodných" sociálně demokratických 2,583.492 (1908 jen 1.8 mil.); obzvláště počet žen stoupá (1904 74.411, 1912 však 222.809), tyto soc. dem. organisace sloučeny byly ve 48 svazů (r. 1904 bylo jich 63, tedy soustředění stoupá), nejsilnější jsou: kovodělníci 535.903, dopravní dělníci

215.948, stavební 333.560, tovární dělníci 205.106, zpracování dřeva 192.425. Křesťanské odborové organisace 344.687 mužů, 28.008 žen (nejvíce v hornictví, stavebních, textilních oborech a při zpracování dřeva), Hirsch-Dunkerovy (německé) odborové organisace 109.225, Dělnické spolky státních drah v Prusku-Hessensku 511.295 a v 5 jiných svazech 142.028, Mimo tyto svobodné, křesťanské a německé organisace, bylo 884.745 v neodvislých, 231.038 v hospodářsky smířlivých (žlutí a vlastenečtí), 765.089 v konfesijních (z nichž část počítána v hořejších křesťanských). Příjmy těchto svazů r. 1912 obnášely 98.8 mil. M, vydání 73.6 mil. M., jmění 100.2 mil. M. — Ve Francii bylo 1911 organisováno 1,521.219 dělníků, v Anglii (1911) 3,010.346 (r. 1906 jen 2.1 mil.). R. 1911 bylo v Evropě (mimo Rusko, některé balkánské země a Portugalsko), dále ve Spojených Státech a v Australii organisováno 13,129.025 dělníků (v tom 730.507 žen). Ve 14 zemích, které podaly zprávu, obnášely příjmy 168.1 mil. M., vydání 142.4 mil. M., z toho 105.6 na podpory (při stávkách 31.3 mil., cestovné a nezaměstnaným 227 mil.), pro účely sociální 50.3 mil. M.).